

KAPITALISME 3.0*

voor een menswaardiger samenleving

Sanering van 'kapitalisme 2.0'

H.J. Gels ©
hgels@xs4all.nl
30 november 2015 (met kleine tekstaanpassingen in bijlage-4)

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1984, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Afbeelding op titelblad - bron: <https://mjdvl.files.wordpress.com/2013/05/munnie.jpg>

ISBN 978-9402-13259-5
NUR 780 / 781

“Wereld staat nog altijd gevaarlijk dicht bij de afgrond”

Olivier Blanchard (hoofdeconoom van het Internationaal Monetair Fonds)

Bron: Financiële Dagblad – 5-10-2014

“Als voor toekomstige ontwikkelingen iets uit de geschiedenis kan worden geleerd, dan is het de dynamiek te vermijden waaruit voorkomt dat de groei van het rendement op vermogen structureel sterker is dan het economische groeipercentage. Als we op de wereld miljardairs hebben van wie het vermogen 4 tot 5 maal sterker groeit dan de mondiale economie, dan hebben we een probleem.”

Thomas Piketty – bron: documentaire ART 28-10-2014

Toespraken op 9-11-2014 in Berlijn

“De val van de Muur heeft ons getoond dat dromen kunnen uitkomen. Niets hoeft te blijven zoals het is, hoe groot de hindernissen ook zijn.”

Angela Merkel

“Meer dan ooit moet Europa zijn verantwoordelijkheid op zich nemen om vrijheid en vrede te waarborgen.”

Jean-Claude Juncker

1. WOORD VOORAF.....	6
1.1 OPGAVE VOOR EUROPA	9
1.2 UITDAGING VOOR DE LEZER	10
1.3 DRIEGELEIDING ALS INSPIRATIEBRON	11
2. INLEIDING.....	12
2.1 DOEL VAN DIT BOEK	13
2.2 DOELGROEP	15
2.3 LEESWIJZER	16
2.4 OBJECT VAN ONDERZOEK.....	18
3. HUIDIGE SITUATIE.....	20
SAMENVATTING	20
3.1 ONEVENWICHTIGHEDEN IN DE ECONOMIE	23
3.2 GETROUWE WEERGAVE (1)	34
3.3 FINANCIËLE VERHOUDINGEN.....	39
3.4 DEMASQUÉ VAN DE FINANCIËLE WERELD	43
3.5 WERKVERHOUDINGEN	60
3.6 DE OVERHEID	68
3.7 JURIDISCHE PUNTEN.....	77
3.8 VERVAGEND BESEF.....	82
3.9 CONCLUSIE	101
4. FUNDAMENTEN.....	101
SAMENVATTING	101
4.1 WAT IS ECONOMIE?	103
4.2 OORZAAK EN OPKOMST VAN HET KAPITALISME.....	107
4.3 KORTE GESCHIEDENIS VAN HET ECONOMISCH DENKEN	110
4.4 REFLEXIVITEIT	121
4.5 OVER WAARHEID EN WERKELIJKHEID	123
4.6 WERKELIJKHEID EN GRADATIES VAN REFLEXIVITEIT	125
4.7 OVER ONDERZOEKSMETHODE(N) EN REFLEXIVITEIT	126
4.8 WOORD-OPVATTING	127
4.9 UITGANGSPUNTEN.....	130
4.10 GEHANTEERDE ONDERZOEKSMETHODE	154
5. HERIJKing VAN OPVATTINGEN	157
SAMENVATTING	157
5.1 GETROUWE WEERGAVE (2)	159
5.2 BESTAANDE GRONDVORM.....	161
5.3 FINANCIËEL-ECONOMISCHE TERMEN	162
5.4 SOCIAALECONOMISCH BALANCEREN	201
5.5 IDEOLOGISCHE DOMINANTIE	206

6. SANERING-1: EEN HERIJKTE INDELING VAN DE JAARREKENING.....	209
SAMENVATTING	209
6.1 VENSTERS OP DE BINNEN- EN BUITENWERELD	211
6.2 NIEUWE RUBRICERING	213
6.3 RUBRICERING NADER INGEVULD	214
6.4 MATERIËLE DEELBALANS	218
6.5 SOCIALE DEELBALANS	220
6.6 CULTURELE DEELBALANS	222
6.7 BALANS OP NIEUW INGERICHT: EEN NIEUWE GRONDVORM	224
6.8 RESULTATENREKENING OP NIEUW INGERICHT: EEN NIEUWE GRONDVORM	227
6.9 GETROUWE WEERGAVE (3): MEERVOUDIGHEID VAN REPRESENTATIES?	229
6.10 GELD UIT VERKEERDE BRONNEN (2)	230
6.11 DE BALANS: EEN DRIEVOUDIG EVENWICHT	232
6.12 EEN INGEVULD VOORBEELD	234
6.13 HUIDIG MODEL VERSUS NIEUW MODEL	239
6.14 MAATREGELEN VOOR BALANSSANERING	248
6.15 WAAROM IS DIT GESANEERDE MODEL HEILZAAM?	249
7. SANERING-2: HOE VERDER?	252
SAMENVATTING	253
7.1 TWEE URGENTE OPROEPEN	254
7.2 WAT ZIJN ZOAL DE GEVOLGEN VAN ONZE SANERINGSVOORSTELLEN?	256
7.3 OVER DE IMPLEMENTATIE	274
7.4 SUGGESTIES VOOR VERDER ONDERZOEK	277
7.5 ER ZIJN PIONIERS	280
7.6 TOT SLOT: EEN APPËL AAN ONDERNEMERS	281
INHOUDELIJK RAAMWERK VAN DIT BOEK	284
EEN WOORD VAN DANK	285
OVER DE AUTEUR	287
BIJLAGE 1: TAAL STERFT IN DE ABSTRACTIE	289
BIJLAGE 2: DETAILLERING VAN DE HERIJKTE INDELING VAN DE BALANS	295
BIJLAGE 3: DETAILLERING VAN DE HERIJKTE INDELING VAN DE RESULTATENREKENING	306
BIJLAGE 4: EEN ORGANISATIE OPGEVAT ALS EEN METAMORFOSE	313
BIJLAGE 5: OVER DE DRIEGELEDE SAMENLEVING	350
<u>LITERATUUROVERZICHT</u>	364
<u>TREFWOORDENREGISTER</u>	370

1. WOORD VOORAF

Onze westerse financiële werkelijkheid is gebouwd op een Angels-Saksische vorm van het kapitalisme. Die vorm is gebaseerd op een liberale ideologie, het uitgangspunt dat iedereen uit is op eigen voordeel, en een stelsel van vrij handelsverkeer en vrije inzet van private middelen en capaciteiten. Het ontstaat in de 16^e/18^e eeuw van dat, door egoïsme gedreven, stelsel ging gepaard met een spoor van veroveringen, plunderingen, kolonisatie, slavernij en uitbuiting. Zwarte bladzijden in onze wereldgeschiedenis van het 'kapitalisme 1.0', zie de afbeelding hiernaast.

Deze uitwassen zijn in de loop van de tijd wel van gedaante veranderd, maar bepaald niet verdwenen: graaicultuur, koersmanipulatie, boekhoudfraude, woekerpolissen, rommelhypotheken, extreme verrijking, etc. Allemaal moderne schaduwen van het huidige 'kapitalisme 2.0', zie de cartoon hiernaast. Voorstanders daarvan spreken over vrije markten met gelijke kansen voor alle deelnemers. Maar dat er feitelijk geen sprake is van een vrije markt¹, dat is geen geheim meer. En Piketty heeft aangetoond dat sprake is van groeiende ongelijkheid, wat juist wijst op structurele ongelijkheid van kansen. Het huidige kapitalisme –door tegenstanders ook 'casinokapitalisme' genoemd– biedt steeds meer voordelen voor een steeds kleiner wordende groep en is in ieder geval ethisch ondeugdelijk gebleken.

Het gezonde volksgemoed zegt dat het anders moet, maar hoe? In de loop der jaren is veel en vergeefs gezocht naar goede antwoorden. Stevig inzetten op vergroening en verduurzaming is goed om de schade van het consumentisme in te dammen, maar dat verlost ons natuurlijk niet van die schaduwen van het moderne kapitalisme. Het is tijd voor een stevige sanerende ingreep, tijd voor² een 'kapitalisme 3.0'.

Globalisering

De economie globaliseert steeds verder. Zo ook onze economische vraagstukken. Die dwingen om mondiaal te denken! We kunnen onze ogen niet meer sluiten voor wat zich afspeelt elders op de aardbol. Internet en de moderne media drukken ons met de neus op de feiten. Al jarenlang groeit het verschil tussen arm en rijk. Een aantal sprekende voorbeelden van deze polarisatie en de vele mankementen komt in dit boek aan de orde. Ieder weldenkend mens voelt aan, dat er in de economie

¹ Ha-Joon Chang, zie zijn boek '23 dingen die ze je niet vertellen over kapitalisme', 2010.

² Wolfgang Sachs, zie het artikel 'Op weg naar Capitalism 3.0', WWW.STANDAARD.BIZ, 17-18 januari 2009.

kennelijk iets fundamenteel niet goed zit... maar wat!? Hoog tijd dus voor een grondige heroriëntatie... hoog tijd voor echte verandering! In dit boek treft u concrete voorstellen aan.

Woelige tijden

Het zijn woelige tijden voor de financiële wereld. Het westerse financiële stelsel wordt sinds 2008 zwaar op de proef gesteld. Dat stelsel blijkt een weerbarstig maar machtig monster, dat zich niet zomaar laat temmen. Het heeft zich stevig genesteld in de financiële centra, vooral Wall Street in New York en de City in Londen. En dat heeft van daar uit onze mondiale financiële werkelijkheid inmiddels in een klemmende houdgreep. Joris Luyendijk heeft de moed gehad om zich twee jaar lang in het hol van dat Angel-Saksische monster te begeven, en als antropoloog de Londense City te bestuderen. In zijn boek *‘Dit kan niet waar zijn’* doet hij verslag: *“Als ik tot me door laat dringen hoe wankel, amoreel en explosief de mondiale financiële sector is geworden, en hoe diep verankerd, voel ik de vertwijfeling als een soort misselijkheid opkomen. Hoe komt dit ooit weer goed, of althans onder controle?”* Hij beschrijft een financieel systeem dat fout, pervers en dus ‘kapot’ is.

Er is te veel ruimte voor graaicultuur, speculatieve manipulaties en transacties op de financiële markt, er concentreert zich te veel geld bij te weinig landen, fondsen en particulieren waardoor de geldcirculatie stagneert en opdroogt, met als gevolg omvangrijke werkloosheid en armoede.

Er is geld in overvloed en toch ontbreekt het steeds meer mensen aan geld om te besteden. Overall ligt het werk voor het oppakken en toch zijn of raken steeds meer mensen werkloos. Twee tendensen die elkaar versterken. Het geld komt onvoldoende bij het werk! Een verdelingsvraagstuk bij uitstek dat dringend vraagt om een passende oplossing.

Crises scheppen we zelf

De aanpak van de economische crisis ontlokte bij Peter de Waard³: *“Er is geen bewezen medicijn tegen een economische crisis, zoals er paracetamol is tegen hoofdpijn. Als het om geneeskunde zou gaan, waren economen kwakzalvers.”* Maar we moeten allemaal ook de hand in eigen boezem steken. Dagelijks scheppen we met z’n allen onze wereldomvattende financieel-economische werkelijkheid. Daarmee is meteen duidelijk, dat we ook de financieel-economische crises collectief –al dan niet bewust- zelf scheppen (afgezien van oogst- en natuurrampen). Hoe langer zo’n crisis voortduurt, des te groter de impact ervan op de samenleving.

Dat besef maakt ons zelf medeverantwoordelijk voor crises, inclusief het leed dat daaruit voortkomt! Economische crises houden ons een pijnlijke spiegel voor. Elke crisis is een ruwe wake-up call en impliceert een fundamenteel leerpunt met de mogelijkheid van een beslissend keerpunt. Zo ook in de huidige crisis staan we voor zo’n beslissende keuze: doorgaan op de gebruikelijke weg óf bereid zijn om echt te leren en te verbeteren ter wille van een gezonde eerlijke economie? Dat leren begint zoals altijd tussen onze oren. Ook bij deze crisis. Het gaat dus om fundamentele verandering, anders is het gewoon weer wachten op de volgende crisis. En daar ziet het helaas wél naar uit. John Lanchester⁴

³ Peter de Waard, zie zijn economische column ‘De Kwestie’ in de Volkskrant van 9-9-2014

⁴ John Lancaster, zie zijn boek over de economische crisis ‘Whoops - Why everyone owes everyone and no one can pay’, (2010)

constateert in zijn boek over de huidige crisis ‘Whoops!’ dat er (2010) niets wezenlijks is veranderd. Zo ook Tony de Bree⁵ in zijn boek ‘Dagboek van een bankier’ (2013). En Joris Luyendijk in een interview (28-02-2015)⁶. Voor vele financiële insiders wordt het steeds duidelijker, dat er sinds 2008 –ondanks de vele maatregelen- in werkelijkheid niets is veranderd. Echte lering is door de financiële wereld niet getrokken....!

Fundamentele aanpak

Maar ook vóór de huidige crisis deden zich op verschillende niveaus in het sociaaleconomische leven al zorgwekkende vraagstukken voor: in regionale economieën (macroniveau), in organisaties (mesoniveau), en in het dagelijkse persoonlijke leven (microniveau). Deze vraagstukken lijken weinig voorspelbaar en soms welhaast onoplosbaar, alle doorwrochte econometrische modellen ten spijt.

Bosman⁷ constateerde bijvoorbeeld in 1977 al dat er een andere bedrijfseconomie moet worden ontworpen, omdat de traditionele zodanig fundamentele mankementen heeft, dat reparatie geen zin (meer) heeft. Soros⁸ schrijft in 1998: “Het is dringend noodzakelijk om het mondiale kapitalistische stelsel aan hernieuwd onderzoek te onderwerpen en ingrijpend te reorganiseren.” En voorts: “Bovendien zullen we de werking van het internationale bancaire stelsel en het functioneren van de swap- en derivatenmarkten dienen te heroverwegen.”

Er zijn en worden sinds de crisis (2008) over een breed front al vele ingrijpende maatregelen genomen. Het financieel toezicht is zwaar aangezet, de verplichte financiële buffers (hefboomratio) fors verhoogd, afspraken over majeure steunoperaties zijn gemaakt, gedragscodes worden ingevoerd, etc.

Wat telkens buiten schot blijft zijn de economische fundamenteën: het mens- en maatschappijbeeld en, in samenhang daarmee, het financiële gedachtegoed dat schuil gaat achter de inrichting van de financiële huishouding en de mechanismen van de geldverdeling. Daarop richten we ons in dit boek.

In een gezond sociaal organisme zijn niet alleen de onderlinge verhoudingen gezond, maar is ook sprake van een gezonde verdeling van werklust, werktijd, geld, grondstoffen, producten, grond en productiemiddelen. In die situatie is er voor iedereen passende ruimte om zijn/haar talenten te ontwikkelen en in de samenleving vruchtbaar te laten werken. Dat is het effect wat ik met dit boek nastreef. Dit behoeft een fundamentele aanpak. Ik nodig u uit om een kritisch kijkje te nemen in de heersende gedachtewereld – maar op andere wijze dan Joris Luyendijk deed. Ik neem u mee in een proces van herijking van een aantal nu nog gangbare opvattingen en denkbeelden. Terug naar de fundamenteën, terug naar het gedachtegoed waarop onze financiële wereld is opgetrokken. Stap voor stap trek ik daaruit consequenties en richt tot slot de blik vooruit op praktische gevolgen van de voorgestelde veranderingen.

⁵ Tony de Bree, zie zijn boek ‘Dagboek van een bankier’, Van Gorcum, 2013, ISBN 9789023252122

⁶ <http://www.nu.nl/boek/4000251/joris-luyendijk-de-financiele-sector-gaat-weer-regelrecht-richting-ravijn.html> .

⁷ Bosman, A., *Een metatheorie over het gedrag van organisaties*, (artikel), 1977, Stenfert Kroese.

⁸ George Soros, zie zijn boek ‘De crisis van het mondiale kapitalisme – de ondergang van de vrije wereld’, 1998, Uitgeverij Contact.

1.1 Opgave voor Europa

Het moderne pragmatisme en het egoïsme van individuen, organisaties en landen wordt internationaal goed gefaciliteerd door de Anglo-Amerikaans gekleurde financiële mores, werkwijzen, stelsels en instrumenten. Dat is niet slechts te wijten aan een uit de hand gelopen neoliberalisme. Het ethisch failliet van het huidige kapitalisme zit diep geworteld in het financiële denken en doen van een onze westerse samenleving. En de kleine machtige elite die daarvan de vruchten plukt, zal dat ongetwijfeld niet voetstoots prijsgeven⁹.

Het is van het groot belang dat Europa uit haar financiële naïviteit ontwaakt en actief de strijd aangaat om zich te bevrijden van de verziekte mores van de huidige vorm van het kapitalisme. Dit boek biedt een gezonde en menswaardiger vorm van kapitalisme: kapitalisme 3.0.

Dit sluit aan bij het pleidooi van Brouwer en Peters voor herwaardering van de Europese manier van organiseren en ondernemen -gebaseerd op vakmanschap, verbinding en vertrouwen- als tegenhanger van de Anglo-Amerikaanse. Deze beide besturingsconcepten hebben ieder hun eigen cultuur en historie met hun rechtssysteem, waarden en normen. Die zijn als volgt kort te typeren:

- Anglo-Amerikaans besturen: gericht op shareholder value en korte-termijnrendementen, met nadruk op het hiërarchisch model en presteren, gericht op de eigen positie en control, en de focus op het presentatie- en salesproces, en met een laag innoverend vermogen;
- Rijnländs besturen: gericht op stakeholders value, de lange termijn en op continuïteit, met nadruk op het overlegmodel en leren, waarbij vooral de medewerker centraal staat en de focus ligt op het primaire (klant)proces. (Binnen Europa zijn er overigens ook grote verschillen tussen de landschturen, vooral tussen de zuidelijken, noordelijken en voormalig Oostbloklanden. Maar dat terzijde.)

Weggeman en Swinkels vatten dit puntig samen: *”In een Rijnlandse manier van handel drijven hang je een consument geen molensteen om de nek. In de Anglo-Amerikaanse visie is dit geen probleem...”*.

De AMC-arts Noëlle Geubbels (obesitas specialist) wijst in het kader van de TTIP-onderhandelingen nog op een ander verziekend aspect van het Amerikaanse economische systeem, met name voor wat betreft de overdaad aan ongezonde Amerikaanse voedingsproducten. “Sterker nog: deze tarifaire belemmeringen zijn de enige reden dat onze supermarkten nu niet vol liggen met ongezonde Amerikaanse producten.” Zij raadt iedereen aan “eens rond te snuffelen in het Taric-register”: hoe slechter het voedingsproduct, des te hoger het invoertarief. “De prijs voor goedkope Amerikaanse producten zal uiteindelijk betaald moeten worden via ziektekosten, in het bijzonder voor de lage inkomens.” Want: “Onderzoek toont aan dat koopkracht een belangrijke factor is bij het maken van voedingskeuzes. Hoe lager het inkomen, hoe minder geld mensen per kilocalorie uitgeven.” Daartegen moet Europa zich actief beschermen, vooral bij de TTIP-onderhandelingen¹⁰.

⁹⁹ Zie het artikel ‘Kapitalisme moet op de schop’, Volkskrant 28-5-2014, over een conferentie van captains en superrijken in Londen op 27-05-2014 over de toekomst van het huidige kapitalistische systeem.

¹⁰ Noëlle Geubbels, zie het artikel ‘TTIP tast gezondheid EU aan’ in de Volkskrant van 24-04-2015.

Ik sluit me graag aan bij de politicoloog Jonathan Holslag¹¹: “Net zoals Europa de toon zette met zijn humanisme, de Verlichting, de industriële revolutie, sociale rechtvaardigheid en gendergelijkheid, denk ik dat Europese landen opnieuw de toon kunnen zetten met deze beschavingssprong.”

Hopelijk vindt Europa tijdig de durf en de kracht om afstand te nemen van de aantoonbaar gecorrumpeerde onderdelen van het heersende kapitalistisch gedachtegoed. De economische crisis roept Europa op in haar eigen kracht te gaan staan en op basis van haar rijke culturele erfgoed een sociaal-bewust fundament te leggen voor een gezonde economie en een rechtvaardige verdeling van inkomens en vermogens. Een economisch (denk- en werk)model dat past bij de Europese normen en waarden, en waarmee tevens een einde wordt gemaakt aan de fnuikende, te omvangrijke werkloosheid.

Ik bepleit de invoering van een concreet uitgewerkt model, gebaseerd op de ‘driegelede samenleving’¹². Een pleidooi vooral gericht aan succesvolle ideëel gedreven ondernemers om in eigen kring hiermee aan de slag te gaan, en niet te wachten op de politiek, de bankwereld of de wetenschap.

Hiermee bouw ik voort op mijn boek *Reflexieve Economie*, dat in 2001 verscheen. Dit nieuwe boek biedt een voorstel tot sanering van het huidige kapitalistische systeem om te komen tot een menswaardiger vorm van kapitalisme. Ter geruststelling: ik doe hiermee géén voorstel tot afschaffing van kapitaal of kapitalisme! En ik voer met dit boek nadrukkelijk géén pleidooi voor enige politieke stroming; niet voor het liberalisme, niet voor het socialisme, noch voor het communisme. Allerminst!

1.2 Uitdaging voor de lezer

De bovengeschetste opgave van dit boek is niet eenvoudig. Bij voorbaat bied ik graag mijn verontschuldiging aan voor onvolkomenheden bij de gepresenteerde uitwerking. In dit boek doe ik een poging tot vernieuwing, met voorstellen die stap-voor-stap worden opgebouwd. Te beginnen met een herijking van het huidige gedachtegoed uit de financiële wereld. U staat dan ook voor de uitdaging enige afstand te nemen van het gangbare, de huidige vorm van kapitalisme inclusief haar motor, het egoïsme. En vanuit die afstand met vertrouwen en een positief mensbeeld met mij mee te kijken naar de contouren van een gesaneerde vorm van kapitalisme. Een vorm die inzet op een gezond balanceren tussen egoïsme en altruïsme. Die inzet op zakelijkheid, wakkerheid en tactvolle professionaliteit. Die uitnodigt om daadwerkelijk een begin te maken met een eerlijker en menswaardiger vorm van kapitalisme.

Ik nodig u graag uit om afstand te nemen van de ‘American Dream’ van ‘hard werken en zelf snel rijk worden’, en in de plaats daarvan een ‘European Dream’ te omarmen: ‘hard werken en zinvol bijdragen aan een eerlijke verdeling van lusten en lasten in de samenleving’.

¹¹ Zie het artikel ‘Beschavingssprong’ van Jonathan Holslag -uit een reeks van acht grote thema’s- in de Volkskrant van 15-11-2014.

¹² ‘Driegelede samenleving’ als vertaling van ‘Soziale Dreigliederung’.

1.3 Driegeleding als inspiratiebron

Ik heb me bij het schrijven van dit boek laten inspireren door het driegeledingsprincipe, zoals dat door Rudolf Steiner in het begin van de 20^e eeuw is ontwikkeld. Hij heeft dat gebracht als onderdeel van een brede Michaëlsche impuls vanuit de antroposofisch georiënteerde geesteswetenschap. Met name zijn uitwerking van dat principe in de vorm van het driegelede mensbeeld en ook in de vorm van beelden over de driegelede samenleving¹³ -inclusief de economie- is een leidraad geweest voor de gepresenteerde voorstellen in dit boek.

Ik draag dit boek dan ook graag op aan de aartsengel Michaël, de ‘regerende tijdgeest’¹⁴ voor onze tijd. Michaël staat, tussen twee leeuwen, centraal in het fraaie wapen van Brussel, de facto de hoofdstad van Europa. Een prachtig en treffend beeld dat ons allemaal oproept om ons sterk te maken voor de strijd tegen het materialisme en ongezond egoïsme inclusief de huidige vorm van het kapitalisme.

¹³ De ideeën van Steiner over de driegelede samenleving liggen ook aan de basis van de internationale Triodosbank.

¹⁴ Volgens Johan Trithemius is de aartsengel Michaël van 1870 tot 2224 de regerende Tijdgeest. Trithemius was in 1483 benedictijns abt te Sponheim en in 1508 te Wirtzburg.

2. INLEIDING

Aan de huidige economische crises kleven vele aspecten: sociale, monetaire, organisatorische en ook juridische zoals wet- en regelgeving, rol van toezichthouders en centrale banken etc. En steeds spelen op de achtergrond mee de uitwassen als gevolg van valuta- en beurspeculatie, manipulatie van schaarste en/of prijzen, frauduleuze praktijken etc. Dit boek laat dat alles voor wat het is. Wel zet het aan tot nadenken daarover vanuit een nieuw perspectief en draagt zodoende indirect bij aan verbetering van het bovengenoemde.

Dit boek omvat de analyse en sanering. Het presenteert een nieuwe (gesaneerde) vorm van kapitalisme: 'kapitalisme 3.0'. De vraag is natuurlijk, waar toepassing van de voorgestelde sanering uiteindelijk toe zal leiden? Het antwoord op deze vraag vereist uiteraard nader onderzoek, vooral praktijkonderzoek. Een eventueel deel-II is ingeruimd voor de resultaten van zo'n onderzoek. Een onderzoek dat bij voorkeur door wetenschappers en studenten teamgewijze wordt georganiseerd en uitgevoerd in samenwerking met het bedrijfsleven en de overheid.

In dit boek zetten we aan tot sanering van het financieel- en economisch denken en handelen. We gaan terug naar de fundamenteën. We doen dit door middel van herijking van gangbare opvattingen, waarop gewoonten en praktijken zijn gebaseerd. Pregnante voorbeelden daarvan vormen onder meer de huidige denkbeelden en opvattingen over het aandeel en het dividend. Zo'n herijking heeft onvermijdelijk gevolgen voor de bestaande financiële verhoudingen in de samenleving. En uit de crisis blijkt dat juist dát hard nodig is.

We trekken de consequenties van de herijking door tot in de bedrijfspraktijk, de achterliggende financiële bedrijfsadministratie inclusief financiële verslaggeving. Dat maakt de voorgestelde vernieuwing transparant, concreet en bruikbaar voor de dagelijkse financiële praktijk en de financiële sturing. We komen tot een ingrijpend vernieuwde inrichting voor de balans en de resultatenrekening, dat prima illustreert wat ons betoog betekent voor de financieringspraktijk van organisaties. Daarmee ondersteunen we het streven in organisaties naar maatschappelijk verantwoord en duurzaam ondernemen en anderzijds het streven van banken naar dienstbaar en 'duurzaam bankieren'.

Henk Langendijk¹⁵ wijst in 2001 op tal van initiatieven om via het bestuursverslag kwalitatieve informatie te verstrekken. Zoals het Global Reporting Initiative (GRI) dat een algemeen aanvaarde set van principes en indicatoren biedt voor duurzaamheidsverslaggeving, en daarenboven de International Integrated Reporting Council (IIRC) dat in 2013 een eerste Framework publiceerde. Dat zijn echter vernieuwingen die geen onderscheid maken naar de kwalitatieve geldwerkingen. Dat onderscheid is echter essentieel om te komen tot een evenwichtige economie en een rechtvaardiger geld- en werkverdeling.

In de financiële wereld wordt intensief gewerkt met financiële rapportages en overzichten. Die hebben zowel inrichtings- als waarderingsaspecten. Inrichting is randvoorwaardelijk en gaat vooraf

¹⁵ Uit een boekrecensie van Henk Langendijk in het Controllers Magazine van oktober 2001.

aan waarderingsvraagstukken. Dit boek gaat niet over waarderingsvraagstukken, omdat die ten principale subjectief zijn en blijven. We beperken ons tot inrichtingsvraagstukken, ook omdat die beter te objectiveren zijn. We werken toe naar sanering van de gangbare indeling van de balans en resultatenrekening. Zo ontstaat een (nieuw) ‘gesaneerd model’, dat iedere organisatie in staat stelt zelf bij te dragen aan een gezonder en eerlijker geldverdeling: het mee *beheren* van de geldverdeling (dus niet het *beheersen* of de control daarvan).

Een organisatie bestaat als sociaal organisme *dóór* en *ín* het duurzame ‘vlechtwerk’ van samenwerkende mensen. Geldstromen zien we als stromen van levensenergie die elke organisatie als een levend *intermenselijk* organisme in stand houden. Juist daarom is het essentieel dat het nieuwe ‘Europese model’ luistert naar dezelfde ‘bouwprincipes’ als die van het *intra-menselijk* organisme – ons eigen lichaam. Alleen zo’n model borgt en faciliteert het ontstaan van een samenleving, die ten minste qua financiële huishouding, is ingericht naar de menselijke maat. Niet alleen als idee, maar concreet. De samenhang tussen het intermenselijk- en het intramenselijk organisme komt dan ook nadrukkelijk aan bod.

In het gesaneerde instrumentarium bestaat de financiële totaalbalans uit drie uniforme deelbalansen: een materiële deelbalans, een sociale deelbalans en een culturele deelbalans. Elke deelbalans heeft in een organisatie een eigen werkgebied en markeert eigen financiële grenzen. Ook op een hoger niveau markeert elke deelbalans grenzen. Grenzen waarbinnen de op het wereldtoneel bekende drie politieke hoofdstromingen – liberalisme, socialisme, communisme – economisch gezien zich zouden moeten beperken. Daarmee kunnen zij in een vruchtbare verhouding tot elkaar worden ‘geplaatst’ en gehouden. Elke politieke stroming beweegt zich zogezegd vruchtbaar in de samenleving, mits zij (geaccumuleerd op maatschappelijk niveau) binnen haar eigen financiële deelbalans blijft. Een uitdagend en veelbelovend perspectief, met name voor politici...

Dat veronderstelt wel de bereidheid om het gangbare los te laten, namelijk het Anglo-Amerikaanse (denk- en werk)model zoals dat kapitalistisch wordt gepraktiseerd in de westerse organisaties – ook in ons eigen Europa.

2.1 Doel van dit boek

Ons doel is, door middel van herijking van onze gedachtewereld, de vinger te leggen op wat ons inziens corrumperend en ten onrechte is ingesleten in de gangbare financieel-economische praktijk. Om vervolgens daarin gericht verbeteringen aan te brengen. Daarbij is het de kunst om het goede intact te laten – want niet alles wat het kapitalisme heeft voortgebracht is ‘slecht’ of onbruikbaar.

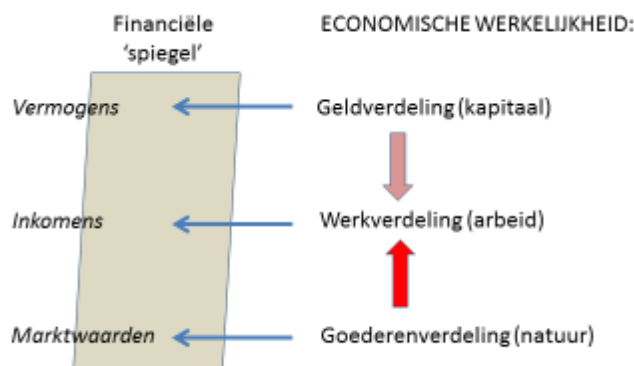
De herijking voeren we uit via het alledaagse woordgebruik, via alledaagse financiële termen. Het gaat ons nadrukkelijk niet om de woorden zelf, maar om de beelden die achter die woorden schuilgaan. Dit biedt een praktische en navolgbare opstap naar fundamentele verbetering.

Die verbetering beoogt een bijdrage te leveren aan de verwerkelijking van economische **kernwaarden**:

- Rechtvaardige verdeling van arbeid, inkomens en vermogens;
- Volledige werkgelegenheid en inzet van capaciteiten op basis van culturele inzichten en fysieke behoeften;
- Transparante opbouw van productiekosten, faire verkoopprijzen en een dienstbaar concurrentie-arm bedrijfsleven;
- Duurzame milieuvriendelijke productie en biodynamische teelt;
- Maatschappelijk verantwoord tempo van technologische ontwikkeling en implementatie;
- Gereguleerde (wereld)handel en circulatie van middelen (geld, gebruiks- en verbruiksgoederen);
- Financiële autonomie van en vrijheid in het culturele (geestes)leven, gedragen door particulieren en het bedrijfsleven (niet door de overheid).

We maken de conclusies concreet met de herinrichting van de balans en resultatenrekening. Twee vertrouwde financiële representaties van de economische werkelijkheid. We zetten in dit boek de focus dus niet op het vraagstuk van het functioneren van de economie zelf, de organisatorische inrichting e.d., maar op de weerspiegeling daarvan in de financiële rapportage!

Die twee representaties vormen een financiële weerspiegeling van de economische realiteit, kortweg een financiële ‘spiegel’:

Zo'n financiële spiegel mag ons geen misvormd beeld van de financiële werkelijkheid voor houden! Daarom kúnnen we niet voorbij aan een grondige herinrichting van deze belangrijke set: de balans en de resultatenrekening. Die set vormt tevens een uitstekende katalysator voor de herijking van financiële termen, want een aantal gevolgen van die herijking wordt daarin concreet zichtbaar.

De balans en de resultatenrekening worden zodoende 'in ere hersteld'. We maken ze voor organisaties bruikbaar om te fungeren als praktische instrumenten voor het mee scheppen van een *evenwichtige economie* en een gezonde samenleving. Daarmee kan *iedere* organisatie via haar eigen

financieringskeuzen zelf bijdragen aan het herstel en bewaren van een gezond evenwicht in de economie. De gesaneerde balansinrichting toont ons beperkingen die aan financieringsvrijheid van organisaties worden gesteld. Het geeft in concrete situaties aan in welke richting benodigde financieringsbronnen moeten worden gezocht. Die beperkingen kunnen lastig zijn, maar zijn ons inziens essentieel en noodzakelijk. We gaan met andere woorden voorbij aan het wettelijk verplichte model dat de inrichting van de balans voorschrijft!

In een gezond sociaal organisme zijn niet alleen de onderlinge verhoudingen gezond, maar is ook sprake van een rechtvaardige verdeling van werklast, werktijd, geld, grondstoffen, producten, grond en productiemiddelen. In die situatie is er voor iedereen passende ruimte om zijn/haar talenten te ontwikkelen en in de samenleving vruchtbaar te laten werken.

Dat is het hoofddoel van dit boek. We benadrukken de bepalende rol die wij zelf spelen, als actieve deelnemers aan de economie. We zijn allemaal direct of indirect mede verantwoordelijk voor de economische crises, bovenal echter onze beheerders van het grootkapitaal: de vele financieel verantwoordelijken in overheid, bedrijfsleven, banken, beleggers en ook de superrijken en (multi)miljardairs. Economieën kunnen en mogen niet slechts afhangen van speculaties van omvangrijke hedgefondsen en beleggers, het handelen van grote financiële instellingen en politiek steekspel e.d.. Er moet een einde komen aan de financiële uitwassen. Zoals overheden die met vele miljarden belastinggeld ingrijpen in een falende financiële wereld, private personen die zich multimiljardair kunnen noemen, en honderden miljoenen mensen die in extreme armoede verkeren en worden uitgebuit. Het gesaneerde instrumentarium maakt het praktisch mogelijk om die verantwoordelijkheid individueel te nemen en te dragen. U kunt daarmee zelf actief en naar vermogen meesturen richting economische ‘kosmos’ (orde) óf de ogen sluiten en gewoon verder gaan richting economische ‘chaos’ (wanorde). De toekomst van de samenleving ligt in onze eigen handen.

2.2 Doelgroep

Het financiële aspect doordringt de hele samenleving. Daarom richten we ons op een brede doelgroep. Primair op de financiële professionals: economen, accountants, bankiers, fiscalisten, beleggers, financiële managers, controllers en uiteraard de financiële administrateurs en boekhouders. Secundair op degenen die zich richten op de context: politici, juristen, toezichthouders en organisatieadviseurs.

Omdat we tevens een praktisch ‘instrumentarium’ aanreiken richten we ons als derde doelgroep tot iedereen die op managementniveau bijdraagt aan de huidige financiële realiteit. Al diegenen die:

- Verantwoordelijk zijn voor de financiële besturing van organisaties;
- Financiële beslissingen nemen en/of financieringen regelen;
- Jaarrekeningen samenstellen, beoordelen en/of gebruiken;
- Over dit onderwerp publiceren en/of les geven;
- Financiële administraties ontwerpen en/of bijhouden;

- Wetgeving verzorgen op jaarrekeningen, administraties, belastingen, financieringen, en ondernemen;
- Toezien op en handhaving van de naleving van bovenbedoelde wet- en regelgeving.

2.3 Leeswijzer

We omspannen inhoudelijk de volgende ‘boog’: van mankementen, via fundamenteën, langs een herijking naar een gerenoveerd instrumentarium, met aansluitend de toepassing en een vooruitblik op de gevolgen daarvan. Het onderwerp is vanzelfsprekend veelomvattend, want het geldaspect doordringt de hele samenleving. We gaan uit van de Nederlandse situatie, maar soms komt ook de bredere context aan bod.

Hoofdstuk 3 beschrijft de **huidige situatie** met een aantal heersende misstanden en zorgpunten betreffende onze financieel-economische werkelijkheid. De voorbeelden zijn vrij gekozen, zo u wilt ‘met persoonlijke voorkeur’. We werken hier exemplarisch, niet systematisch. De volledigheid streven we niet na en is ons inziens ook niet nodig. Het gaat om het situatiebeeld dat uit het hoofdstuk oprijst. We constateren op basis van de huidige situatie dat we met recht kunnen spreken over ernstige mankementen en onevenwichtigheden in de economie. We concluderen, dat symptoombestrijding en reparatie geen zin heeft, maar dat fundamentele verandering noodzakelijk is.

Hoofdstuk 4 pakt de **fundamenteën** aan en schept een kader voor de daarop volgende hoofdstukken. We beginnen met een korte schets van het ontstaan van het kapitalisme en aansluitend de ontwikkeling van het economisch denken. We expliciteren onze kernopvattingen en uitgangspunten. Omdat we onze gedachtewereld gaan herijken, nemen onderwerpen zoals reflexiviteit en onze verhouding tot taal in dit hoofdstuk een belangrijke plaats in. En natuurlijk besteden we ruime aandacht het onderwerp ‘driegelede samenleving’, een van de uitgangspunten waaraan dit boek een verdere uitwerking geeft.

Hoofdstuk 5 pakt de beschreven mankementen bij de wortel aan: we herijken onze financiële gedachtewereld. Het is een **‘sleutel-hoofdstuk’**. Het vormt het noodzakelijke saneringsproces ‘tussen de oren’. We traceren de oorspronkelijke betekenis van een aantal veel gebruikte termen uit de financiële praktijk. We gaan na wat er kwalitatief-inhoudelijk achter zo’n term schuil gaat. We vragen ons daarbij stelselmatig af, naar welke werkelijkheid het desbetreffende woord verwijst: **de materiële-, sociale- of culturele** werkelijkheid. Want vanuit die werkelijkheid scheppen we elke dag weer onze samenleving inclusief de economische crisis. Een werkwijze, vol verrassende ontdekkingen. Deze werkwijze leidt tot een verifieerbare **herijking** van gangbare opvattingen.

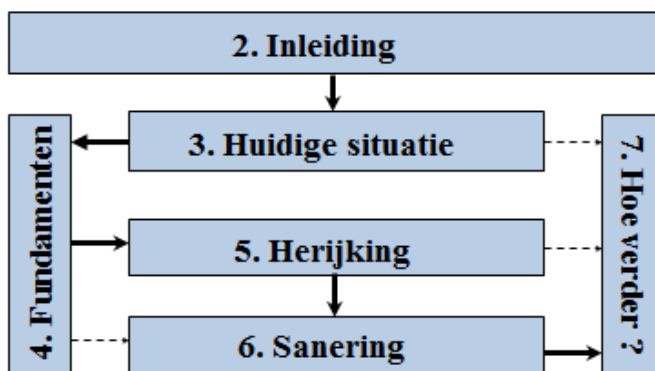
Hoofdstuk 6 trekt consequenties uit de ontdekkingen van hoofdstuk 5. Van de lezer wordt vooral vanaf dit hoofdstuk bereidheid gevraagd met zin voor kritiek enige afstand te nemen van het gangbare en innerlijk ruimte te maken voor het nieuw gepresenteerde. Het beschrijft de noodzakelijke sanering van financiële instrumenten. De herijkte financieel-economische termen rubriceren we naar de bovengenoemde drie werkelijkheidsgebieden: materieel, sociaal en cultureel.

Zo doende wordt een –nu nog ontbrekende- kwalitatieve ordening aangebracht in de gangbare financiële terminologie. Daarmee leggen we de basis voor benodigde aanpassing van de indeling van de balans en de resultatenrekening. Gaandeweg blijken deze beide overzichten een uitstekende katalysator voor ons betoog. Dit mondt uit in een gesaneerd model van de **balans en resultatenrekening**. Het vernieuwde instrumentarium wordt ingevuld met gefingeerde cijfers, bij wijze van voorbeeld, en aangevuld met enkele aanwijzingen voor de praktische toepassing.

In **hoofdstuk 7** gaan we afronden. We staan stil bij het vervolg op dit boek. Zo staan we kort stil bij wat zoal **gevolgen** zijn als ons gesaneerd instrumentarium wordt ingevoerd. Voor sommigen schokkende gevolgen. Voorts benoemen we verschillende onderzoekslijnen als opmaat voor een eventueel volgend ‘deel II’, want het verhaal is met dit boek uiteraard niet ‘af’. Ook gaan we beknopt in op implementatieaspecten.

Tot slot maken we attent op pioniers die praktijkervaring hebben op het gebied van de driegelede samenleving. We eindigen met een oproep aan succesvolle ideëel gedreven ondernemers om zelf een begin te maken en niet te wachten op wat anderen doen of zouden moeten doen.

In het navolgende schema hebben we deze samenhang tussen de hoofdstukken in beeld gebracht.

De invulling van de genoemde hoofdstukken is gebaseerd op een inhoudelijk raamwerk dat aan het eind van hoofdstuk 7 is afgedrukt. Daarin is ter oriëntatie per hoofdstuk de inhoudelijke samenhang aan de hand van onderwerpen aangegeven. Handig als u met het lezen van dit boek en flink stuk gevorderd bent.

Een eventueel later te verschijnen ‘Deel II’ zal uitgebreid kunnen ingaan op de gevolgen en implementatieaspecten. We hebben daarop slechts een blik vooruit geworpen en een klein voorschot genomen, niet meer dan dat. Het opzetten en uitwerken daarvan wordt een zware klus, dat is aangewezen op goed georganiseerd teamwork. Hopelijk gaat het daarvan komen...

In de tekst wordt u regelmatig verwezen naar andere auteurs. Aan het eind van dit boek vindt u het ‘literatuuroverzicht’.

2.4 Object van onderzoek

Economie is een wetenschap die zich bezighoudt met de verdeling en het gebruik van onder meer goederen, diensten, geld, rechten en capaciteiten. Een wetenschap met een breed vakgebied. Wij beperken ons in dit boek tot de geldverdeling, de verdeling van de financiën. Een gegeven verdeling in de samenleving is het resultaat van een onafgebroken reeks van beslissingen en acties, maar steeds met gevolgen voor de financiële werkelijkheid. Die financiële werkelijkheid omvat in ons boek de hele financiële wereld, het financiële stelsel, de financiële sector met alle financiële instellingen inclusief de ministeries van Financiën, de financiële afdelingen, de complete set van financiële instrumenten, -systemen en -technieken, -rapportages etc. Kortom: een heel breed spectrum.

Een belangrijk voordeel van deze beperking is, dat financiën kwantificeerbaar zijn en dus kunnen worden opgeteld. Overzichten zoals de balans en resultatenrekening spelen bij het nemen van financiële- en financieringsbeslissingen (niet de enige maar wel) een belangrijke rol, en dus ook bij het tot stand komen van die verdeling van beschikbare middelen. Deze betekenis vinden we terug in doelen die vaak in vakliteratuur worden genoemd voor het opstellen van deze overzichten, namelijk:

- Afleggen van (beleids)verantwoording;
- Verkrijgen en verstrekken van inzicht;
- Winstbepaling en winstverdeling;
- Vermogensbepaling;
- Bepaling van de liquiditeit en solvabiliteit;
- Nemen van beslissingen voor de toekomst.

Bij de samenstelling van de balans en de resultatenrekening is het van belang een ‘getrouwe weergave’ van de financiële bedrijfswerkelijkheid na te streven, zo benadrukt accountancy-literatuur. Een eis die je uiteraard aan elke ‘spiegel’ dient te stellen, ook aan een financiële ‘spiegel’. Er zijn dwingende regels en richtlijnen voor het opstellen van jaarrekeningen op het niveau van de *inrichting* en op het niveau van de *inhoud*. Wij richten ons in dit boek specifiek op **de inrichting van de balans en de resultatenrekening**. De indeling, structuur of architectuur van die financiële ‘spiegel’ moet immers de financieel-economische werkelijkheid getrouw, dus onvervormd, weerspiegelen. Uit ons onderzoek blijkt dat de wettelijk voorschriften in feite een vervormde weergave van de financiële werkelijkheid voorschrijven. Dat is merkwaardig, zorgelijk én ongewenst. Het is opvallend dat vakkringen en de pers zich tot dusver vrijwel uitsluitend concentreren op de *inhoud* van de gerapporteerde balans en resultatenrekening of op één of meer onderdelen binnen de huidige inrichtingskaders. Zelden komt de *inrichting als geheel* inclusief de grondslagen aan de orde. De vigerende *inrichting* is mede door de internationale wettelijke verankering als een ‘gevangenis’ van conventies waaruit geen ontsnappen meer mogelijk lijkt. Dat mag ons niet ontmoedigen. Vroeg of laat zullen die verziekenende conventies moeten worden doorbroken.

Sommigen zijn van mening dat de samenstelling en publicatie van de jaarrekening als extern verslag alleen bedoeld is om te voldoen aan externe verplichtingen. Wij delen die mening niet. De balans en de resultatenrekening hebben als instrument als een lange historie. Daarentegen is de (wettelijke)

publicatieplicht van tamelijk recente datum. Het gaat ons nadrukkelijk niet om de publicatie maar om de samenstelling en toepassing van die financiële overzichten. We gaan zoveel mogelijk voorbij aan dubieuze financiële verantwoordingspraktijken zoals beschreven door onder meer Lakeman¹⁶, Hers¹⁷ en Tinker¹⁸. We kiezen voor de opvatting dat ondernemingsleiders open, eerlijk en evenwichtig verantwoording willen afleggen van de financiële stand en gang van zaken van hun organisatie. En ook dat hun accountants de controle daarop eveneens open, eerlijk en professioneel uitvoeren. (Wat niet weg neemt, dat we weten dat dit helaas soms anders ligt. En – evenals anderen zoals de Autoriteit Financiële Markten (AFM) – hebben we kritiek op e.e.a.). We zijn niet naïef, maar kiezen met een open mind en volbewust voor een positief mensbeeld.

Tot slot: zoals een spiegel met ons eigen spiegelbeeld geen onderdeel uitmaakt van ons eigen levende lichaam, maar wij wel gebruik maken van dat spiegelbeeld, zo maakt een financieel overzicht geen onderdeel uit van het werkelijke financiële leven, terwijl de financiële professionals daar uiteraard wel gebruik van maken. Met andere woorden: we zijn ons goed bewust van het strikte onderscheid tussen enerzijds de concrete financiële acties (zoals: kopen, lenen, schenken, betalen, waarderen, toerekenen, factureren, etc.) inclusief gevolgen in de financiële werkelijkheid, en anderzijds de weerspiegeling daarvan in de financiële administraties en overzichten¹⁹. In dit boek kijken we vooral naar de weerspiegeling, niet naar de concrete financiële acties.

¹⁶ Peter Lakeman, zie zijn boek *'Het gaat uitstekend – zwendel en wanbeleid in het Nederlandse bedrijfsleven'*.

¹⁷ Floris Hers, zie zijn boek *'Kille cijfers, warm gevoel'*, 1997.

¹⁸ Tony Tinker, zie zijn boek *'Paper prophets – a social critique of accounting'*, 1985.

¹⁹ Zie ook de Gesamtausgabe 199 blz. 214: "De mens zet ze (zijn eigen drie geledingen) eerst buiten zichzelf (in de drie maatschappelijke geledingen), en zij werken vervolgens op hem terug."

3. HUIDIGE SITUATIE

We beperken ons in dit hoofdstuk tot symptomen van de economische problemen. De oorzaken achter die symptomen laten we nog even buiten beschouwing. De beschreven voorbeelden van waarneembare misstanden in en zorgpunten over het sociale organisme zijn met een lange reeks verder uit te breiden. De voorbeelden zijn exemplarisch voor de ziekte waaraan onze samenleving lijdt. Het zijn de ziektesymptomen van het moderne kapitalisme 2.0.

We beginnen met een verkenning van de huidige situatie, een soort ‘rondreis’ – een reis die u gaandeweg gaat beleven als een survival. We maken een pittige tocht door het landschap van financieel-economische gebeurtenissen in de afgelopen jaren. Dit doen we aan de hand van een willekeurige greep uit een veelheid van publicaties in kranten en tijdschriften. We gaan er van uit dat bij uitstek de dagelijkse pers (al dan niet expliciet) schrijft over gangbare opvattingen en praktijken, ook die van de financiële wereld. Het beeld dat uit deze rondreis oprijst, stemt niet tot vrolijkheid. De financiële brutaliteit en het egoïsme dat daarvan gebruik maakt, raken door de voortschrijdende globalisering van de economie steeds meer ontketend. We worden steeds harder met onze neus op de feiten gedrukt. Door de crisis kraakt het financiële ‘gebouw’ in haar voegen en wankelt op haar fundamenteën. Onze mondiale economie worstelt met toenemende polarisaties: armoede versus rijkdom, machtige ‘captains’ en vermogenden versus onmachtige werkenden en werklozen. Door zulke polarisaties verziekt de samenleving en raakt de globaliserende economie uit het evenwicht. Dat beeld komt tevoorschijn in een aantal bedenkelijke en kwalijke zaken die we tijdens onze ‘rondreis’ tegen gaan komen. Bedenkt u daarbij wel dat we tijdens de rondreis in onze eigen collectieve financiële spiegel kijken. Veel daarvan zult u dan ook ongetwijfeld herkennen. Zaken die zich voordoen in het dagelijks leven binnen ons sociale organisme. We vatten ze op als ziekteverschijnselen, als symptomen. Door dat spectrum van symptomen ontkomen we niet aan de conclusie dat het geen zin (meer) heeft om over één of enkele oorzaken van de crisis te spreken. De crisis die begon in 2008 staat niet op zichzelf en heeft een lange voorgeschiedenis. We zullen voor een duurzaam herstel van ons sociaal organisme moeten overgaan tot een grondige heroriëntatie en fundamentele vernieuwing. En elke fundamentele vernieuwing begint tussen onze eigen oren, bij onze gangbare denkbeelden. Ook dit keer!

Leesadvies: bent u na het lezen van de onderstaande samenvatting naar uw mening met deze materie al goed vertrouwd, dan kunt u natuurlijk bedanken voor de survivaltocht en ervoor kiezen om het lezen te vervolgen bij hoofdstuk 4. Maar dan mist u misschien toch ’n bijzondere ervaring... de keus is aan u!

Samenvatting

Tijdens de eerste etappe van onze rondreis komen we in paragraaf 3.1 door een bont landschap van rijkdom tegenover armoede. Hele rijke tegenover hele arme landen. Een beperkt aantal (veel te) machtige rijke organisaties tegenover ontelbare kleine -vaak kwijnende- bedrijfjes. Hier en daar zien

we hele rijke mensen, soms zelfs miljardairs, in overdadige luxe en daartegenover ontelbare werklozen en armoedige sappelaars altijd onzeker over hun dagelijkse kost. Een wereld van groeiende extremen, die wijst op groeiende onevenwichtigheden in onze economie. Het kapitalistisch idealisme is er weliswaar door ontmaskerd, maar grijnst ons onverminderd brutaal aan. Echt veranderd is er nog nauwelijks iets.

Bij de eerste tussenstop stuiten we in paragraaf 3.2 op de problematische kwestie van de ‘getrouwe weergave’. Een kopzorg van de accountants. We constateren dat in de EG-richtlijnen op de jaarrekening wel met kwantitatieve- en vormcriteria rekening wordt gehouden, maar niet met kwalitatieve indelingscriteria. Rondom presentatie van de jaarcijfers komen regelmatig spanningsvelden naar voren tussen belangengroepen, zoals aandeelhouders en bestuurders, en ook de controlerende accountants en de overheid. De getrouwe weergave blijkt –mede door controleurs met slappe knieën- niet altijd even werkelijkheidsgetrouw, met de nodige uitglijders en enkele spraakmakende fraudegevallen.

Bij de tweede tussenstop in paragraaf 3.3 maken we een aantal kanttekeningen. We constateren een voetangel met zeven klemmen: bedrijfseconomische theorie verkondigt in feite groepsegoïsme. Een soort antisociaal fundamentalisme. Eén van de kernpunten van ons boek. Over de veelgeprezen opleidingen tot Master of Business Administration trekt plotseling een naargeestige schaduw. Het Anglo-Amerikaanse concurrentiedenken bouwt daar nog steeds met volle kracht op voort. Het concurrentiedenken verhardt de samenleving en verschraalt het samenleven tot overleven. Het is ‘eten of gegeten worden’. Inmiddels beginnen de Aziatische landen smaakvol van deze concurrentie-dis mee te eten. Het mondiale restaurant van het kapitalisme 2.0 wordt populair. De overnames en fusies volgen elkaar in rap tempo op. Ook de financiële wereld heeft door de globalisering in toenemende mate te maken gekregen met concurrentiekrachten. Een andere kanttekening betreft de kredietverlening: financieringen worden vaak op onjuiste zekerheidsgronden verstrekt zonder dat we dat in de gaten hebben, en veel geld wordt ‘uit verkeerde bronnen’ betrokken. Dit laatste is binnen gangbare denkkaders helaas (nog) lastig aantoonbaar. Neem bijvoorbeeld de huizenverkoop. Daar wordt door private grondverkoop structureel –maar onopgemerkt- zeer veel geld in verkeerde banen geleid.

We zetten in paragraaf 3.4 onze rondreis voort. In deze tweede etappe staan we versteld van het demasqué van de financiële wereld. We zijn allemaal getuige van een baaierd van crises, manipulaties en fraudes: hypotheekcrisis, banken(krediet)crisis, landen(schulden)crisis, eurocrisis, rentefraude, Libor-fraude, beleggingsfraude, accountantsschandalen, de discutabele rol van centrale banken en de wereldwijde ongecontroleerde macht van de credit-rating-agencies. Onze financiële bolwerken -met de mannen in hun imposante kantoren en strakke krijtstreepjes- blijken allesbehalve notabel, zijn discutabel en soms zelfs crimineel. Op de highway van de grote successen zijn ze hun morele kompas kwijtgeraakt. En nu proberen hun omstanders om dat kompas weer terug te vinden. Gaandeweg ‘explodeert’ de mondiale schuldenmarkt met name door hoog oplopende staatsschulden, zo heeft de Bank of International Settlements ons laten weten. De ‘quantitative easing’ loopt in de biljoenen, zo ook de staatsschulden. De financiële bomen groeien nog steeds heel hard door, in the financiële sky is er kennelijk geen limit.

We nemen een korte tussenstop om in paragraaf 3.5 even op adem te komen. We wandelen langs een aantal bedenkelijke kwesties. Zoals de rolvermenging van ‘eigenaar/aandeelhouder, ondernemer en directeur’ in relatie tot hun (soms) al even bedenkelijke beloning. Of de intrigerende handel in aandelen, dividend, e.d. en kwesties zoals het functionarisdenk en het werken met CAO’s. Ook bij de huidige scheve inkomensverdeling en de idioot hoge topinkomens plaatsen we kritische kanttekeningen. Bij behandeling van het werkgelegenheidsvraagstuk constateren we, dat de vraag - hoe de werkrachten bij betaald werk te brengen- misleidend is. Niet de werkverdeling, maar de geldverdeling vormt de oorzaak van werkloosheid! Werkloosheid blijkt een graadmeter voor te weinig spreiding in de geldverdeling. Vanuit de geldverdeling komen we op de oorzaak van kinderarbeid: extreme armoede. Als we die hartverscheurende kinderarbeid willen uitbannen, moeten we de geldverdeling toch echt eens serieus onder handen gaan nemen!

De tussenstop in paragraaf 3.6 brengt ons bij het oude gebouw van de overheid, die zich bij het creëren van economische misstanden niet onbetuigd laat. Politiek maakt meer kapot dan je lief is. Jazeker, ze bedoelen het goed, maar toch. Met zoveel pluche is het moeilijk bescheiden te blijven. Via omvangrijke subsidiestromen ontwricht onze overheid maatschappelijke verhoudingen en allerlei markten. Zoals in de landbouw, de woningbouw en de culturele sector. Grote delen van culturele activiteiten in Nederland - waaronder kunstenaars, scholen en universiteiten- zijn verslaafd geraakt aan subsidiestromen en zodoende overgeleverd aan het politieke krachtenveld en de willekeur van de overheid. Zij zijn speelbal geworden van normen en regels die de overheid aan subsidies verbindt. Het introduceren van meerjarig cultuurbeleid doet daar niets aan af. Voorts stellen we aan de kaak, dat schenkingen door de fiscus structureel onrechtvaardig worden belast, en niet meeweegt of zo’n schenking verlichtend werkt op de overheidsuitgaven. En sinds enige tijd is de politieke hamer lustig aan het inbeuken op de zorgsector. Privatisering heet dat - een eufemisme voor toekomstige narigheid. De zorgwerkers en zorgbehoevendenden gaan er steeds meer onder gebukt.

Bij de laatste tussenstop komen we in paragraaf 3.7 bij de moeilijkheden rond de begrenzing van kredietverlening, dat vóórestekkende gevolgen heeft gehad, zelfs op macroniveau. En de overreactie vanuit de bankwereld met hun drie Baselakkoorden. Dit zijn voorgeschreven zekerheidsvereisten, waardoor de kredietverlening inmiddels danig wordt belemmerd. Ook stuiten we op de waarderingskwestie rond intellectueel eigendom: enerzijds de excessieve opbrengst van antieke kunst op private veilingen versus de financiële ‘nihil’ waarde van kunst op de publieke museumbalans. En passant bekijken we het financiële verschil tussen originelen en afdrukken. De verkoop van boeken komt eigenlijk neer op het verkopen van permanente leesvergunningen (zoals de licenties van software). Aansluitend zien we dat juristen in het verleden een onzalig schijnonderscheid hebben bedacht tussen juridische- en feitelijke levering. Op de hypotheekmarkt -gericht op financiering van (vierkante meters) grond- heeft dat diepe ongezone sporen getrokken. En dat gebeurt uiteraard nog steeds.

Aan het eind van de rondreis ontdekken we in paragraaf 3.8 enkele opvallende voorbeelden van vervagend woordbesef in de sfeer van de financiën. Vervagend woordbesef ontstaat als achterliggende denkkaders zich aan ons bewustzijn onttrekken. En dat pakt in onze dagelijkse praktijk verziekend uit. Van een aantal gangbare termen blijkt de wezenlijke betekenis voor het collectieve bewustzijn vrijwel verloren is gegaan: aandeel, dividend, kosten, onkosten, interest, rente, winst, etc.

Een buitengewoon verrassende ontdekking! Daar moet echt wat aan gedaan worden. Zelfs vakliteratuur en woordenboeken bieden weinig of geen houvast meer. Als we dat combineren met de egocentrie die in de financiële praktijk massaal is binnengeslopen, dan hebben we een uiterst giftige cocktail te pakken. Het brengt de grootgebruikers daarvan in een gevaarlijke roes. Bijvoorbeeld: massale verstrekking van onverantwoorde hypotheek, excessief misbruik van zogenaamde ‘naked’ derivaten, het nemen van te grote risico’s, de stille orgie van de flitshandel op de beursen, extreme zelfverrijking. Onze financiële wereld nipt dagelijks uit deze cocktail. En dan spreekt het eigenlijk voor zich, dat regelmatige recessies, faillissementsgolven, massale werkloosheid, grondstoffen-, beurs-, banken- en valutacrisis, tot en met mondiale crises niet kunnen uitblijven. Hoe komen we daar in godsnaam weer vanaf?

Conclusie van dit hoofdstuk:

Uit onze willekeurige maar indicatieve greep uit de gang van zaken in de huidige financiële wereld blijkt overduidelijk dat het sociale organisme danig verziekt is. Op meerdere terreinen in de samenleving wordt stevig geworsteld met de gevolgen. Enerzijds de cumulatieve vervagend besef, de antisociale krachten van het concurrentiedenken (groepsegoïsme), de voortschrijdende robotisering en informatisering, de globalisering van markten en de geldhuishouding. Anderzijds de langdurige werking daarvan. Dat ondermijnt de gezondheid van het macro-sociale organisme langzaam maar effectief. Dat woekerende proces is al meer dan een eeuw aan de gang. Het veroorzaakt en versterkt de economische problemen, en escaleert zo nu en dan in serieuze mondiale crises. De huidige crisis toont aan dat we echt een serieus probleem hebben. Maar ook dat we blijkbaar voldoende rijp zijn om de confrontatie aan te gaan.

Er zijn te veel mankementen, zorgpunten en uitwassen om te kunnen volstaan met reparatie of symptoombestrijding. Het is hoog tijd voor aanpassing van de fundamentele en ‘groot onderhoud’. En we staan met deze conclusie niet alleen! Hoog tijd om een steviger fundament te leggen! Dat doen we hierna in hoofdstuk 4.

Pas nadat in hoofdstuk 4 de versteviging van de fundamentele is voltooid, kunnen we in de hoofdstukken daarna aan de slag gaan met het ‘groot onderhoud’ aan het financiële ‘gebouw’ dat daarop staat: de aanpassing van onze financiële gewoonten en praktijken.

3.1 Onevenwichtigheden in de economie

Kunnen we het hedendaagse verloop van het economisch leven evenwichtig noemen? Een aantal macro-economische verschijnselen geeft te denken: regelmatige recessies, werkloosheid op grote schaal, grondstoffen-, beurs-, banken- en valutacrisis, zo nu en dan faillissementsgolven, grote verschillen in rijkdom tussen arme en rijke landen, tussen zeer vermogende organisaties en zwaar noodlijdende organisaties, tussen enkele extreem rijken en grote aantallen extreem armen. In deze paragraaf gaan we na hoe groot de verschillen tussen arm en rijk zijn. We hebben overigens niet de illusie dat rijkdom en armoede kan en moet worden voorkomen, maar wél de excessieve rijkdom en armoede. De verschillen zijn ronduit veel en veel te groot!

3.1.1 Arme en rijke landen

Opvallend is het verschil tussen arme en rijke landen. De verschillen tussen rijk en arm zijn zo groot dat er sinds de 70-er jaren lucratieve handel wordt gedreven in de schulden van de zogenaamde derde wereld. De totale wereldproductie belooft anno 2000 circa \$ 33.000 miljard en (volgens Wikipedia) in 2007 circa \$ 54.000 miljard. In 2009 is dat circa \$ 60.000 miljard. De twintig rijkste landen hebben daarvan in 2000 ongeveer 70% en in 2009 zo'n 60% in handen; in de lichte daling weerspiegelt zich de groei van de opkomende economieën in Azië en Zuid-Amerika. Daar tegenover staan de twintig armste landen die al lange tijd gezamenlijk minder dan 1% in handen hebben! Dit bewijst onweerlegbaar de kapitalistische ongelijkheid van kansen op de vrije wereldmarkten. Hoe armer, des te korter het touwtje waaraan je trekt.

Rond de eeuwwisseling waren er volgens het IMF en de Wereldbank meer dan 30 landen, die vanwege hun schuldenlast niet meer aan hun betalingsverplichtingen konden voldoen! In 1996 namen het IMF en de Wereldbank het initiatief om de schulden van de armste landen te verlichten. Ondanks de tijd van ongekennde voorspoed en grote rijkdom van de rijkste landen weigerden de 'G8' tijdens hun bijeenkomst medio 2000 in Japan om de schulden van de 42 armste landen praktisch te verlichten: van de \$ 100 miljard kwijschelding die door hen in 1999 was toegezegd werd slechts een klein deel (Bolivia, Oeganda en Mauritanië) gerealiseerd. Tijdens de septembertop 2000 in Praag hekelden het IMF en de Wereldbank de gierigheid van de rijke landen: ook het toegezegde niveau van de ontwikkelingshulp werd slechts voor een derde deel waargemaakt. Terwijl volgens James Wolfensohn (toenmalig topman van de Wereldbank) de schade van de handelsbelemmeringen voor de arme landen toen tweemaal groter was dan de totale ontwikkelingshulp. Het is 'veel beloven en weinig geven', ergo internationaal 'gekkenwerk in vreugdeleven'. Internationaal kwijschelden en schenken gaat zelfs bij voorspoed niet van harte. Alleen Nederland en Scandinavië kwamen destijds hun toezeggingen na... Eindelijk lijkt het op 10 juni 2005 de G8 (Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Japan, Canada, Frankrijk, Italië, Duitsland plus Rusland) te lukken om de schulden van de 18 armste landen (bij het IMF, de Wereldbank en de Afrikaanse Ontwikkelingsbank) per direct kwijt te schelden. Het ging om de volgende landen: Benin, Bolivia, Burkina Faso, Ethiopië, Ghana, Guyana, Honduras, Madagaskar, Mali, Mauritanië, Mozambique, Nicaragua, Senegal, Tanzania, Oeganda en Zambia. Daar was een bedrag van € 40 miljard mee gemoeid. Maar past u goed op. Voorwaarde voor kwijschelding was dat ze zouden meewerken aan opening van hun markten voor buitenlandse investeerders. Een voorwaarde met een venijnige adder onder het kapitalistische gras. Daar kwam blijkbaar wederom weinig van terecht. De ontwikkelingshulp van de G8 landen aan Afrika was nota bene zelfs met 2% verminderd. Eind 2006 pleit Paus Benedictus XVI in een brief aan de Duitse bondskanselier voor "*snelle en onvoorwaardelijke kwijschelding*" van de schulden van de armste landen. Dat schreef de paus naar aanleiding van een bijeenkomst van de G8 in het Duitse Heiligendamm (2007). Hij waarschuwt dat de armste landen in een "*ondraaglijke situatie*" terecht zijn gekomen. Sinds de Amerikaanse hypotheekcrisis horen we echter niet zoveel meer over dergelijke kwijscheldingen. Wel duikt soms de notie op, dat de ontwikkelingshulp van de westerse landen weinig meer is dan een misleidende schijnvertoning. Zoals in De Pers van 18-1-10: "*De schaamlap die grootschalige diefstal*

verhult.” Bij de voordeur pompt het Westen miljarden in ontwikkelingslanden, maar daar komt via de achterdeur een veelvoud voor terug. Door middel van prijsafspraken, belastingvoordelen, winstoverhevelingen binnen multinationals, het stallen van corrupt verkregen geld op geheime buitenlandse rekeningen, drugshandel, wapenhandel etc. Volgens Léonce Ndikumana en James Boyce van de Universiteit van Massachusetts verdween zo in de periode 1970-2004 uit 40 Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara \$ 607 miljard (inclusief gedeelde belasting) naar het Westen, tegenover een totale schuldenlast van \$ 277 miljard²⁰. Een fraai staaltje hoe de leugen van het kapitalisme 2.0 regeert.

Gedurende decennia daalde wereldwijd de armoede en de honger, maar sinds de uitbraak van hypotheekencrisis nemen die gewoon weer toe, zo meldt de Volkskrant op 15 september 2010. Van de circa 500 miljoen Europeanen leefden er in 2007 circa 79 miljoen onder de armoedegrens en zijn er zo’n 16 miljoen afhankelijk van voedselbanken. De nieuwkomers in de eurozone -Letland, Roemenië en Bulgarije- zijn in 2009 en 2010 de lijstaanvoerders. Anno 2012 zullen die cijfers er vanwege de crisis niet beter op zijn geworden. In Januari 2012 kwam het IMF met een overzicht van de rijkste landen, gemeten naar het inkomen per hoofd van de bevolking. Dat waren achtereenvolgens: Luxemburg, Qatar, Noorwegen, Zwitserland, Australië, Emiraten, Denemarken, Zweden, Nederland en Canada. Zo bezien behoort Nederland met per hoofd ruim \$ 51.000 tot de 10 rijkste landen ter wereld.

Uit het rapport 2010 van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR):

Deze crisis maakte twee zaken duidelijk: het reguleringskader voor financiële markten is inadequaar, en er is geen goed systeem voor *global economic governance*. De crisis van de jaren dertig, waarbij protectionisme hoogtij vierde en landen de problemen probeerden af te wentelen op hun burens, leidde tot het idee dat zoiets nooit meer mocht gebeuren. Dat resulteerde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in de oprichting (1944) van de Bretton Woods-instituten Wereldbank en IMF. Hier kwam iets later het VN-systeem bij, maar dat is op economisch en sociaal terrein nooit goed uit de verf gekomen. Toen de VN werden opgezet was de economische en sociale raad (ecosoc), die in januari 1946 voor het eerst bijeenkwam, bedoeld als coördinerend orgaan voor economisch en sociaal beleid. Het IMF en de Wereldbank hebben zich anders dan bijvoorbeeld de in 1919 opgerichte International Labour Organization (ILO) nooit onder de paraplu van ECOSOC willen scharen. Er zijn aparte stelsels ontstaan voor enerzijds economische regulering, met een centrale rol voor de Wereldbank, de WTO en het IMF, en anderzijds veiligheidsvraagstukken, met een centrale rol voor de Veiligheidsraad. De organisaties die deel uitmaken van het economische stelsel, zijn niet echt onderdeel van het VN-systeem en hebben een eigen *governance* structuur. VN-organisaties die actief zijn op sociaal en economisch gebied, zoals Unesco, Unicef, ILO, WHO, UNCTAD en UNDP, bevinden zich aan de rand van het sociaaleconomisch institutionele systeem, terwijl het IMF, de WTO en de Wereldbank daar het centrum van vormen. Een saillante organisatorische listigheid uit de hoge hoed van het kapitalisme.

3.1.2 Arme en rijke organisaties

Het verschil tussen rijke en arme ondernemingen wordt óók steeds groter.

Groei door overnames is al langere tijd een populair streven in internationaal ondernemingsland, ondanks de kritische noten die daarbij regelmatig worden geplaatst. De UNCTAD meldt (2009): de wereld telt inmiddels 82.000 transnationale ondernemingen met 810.000 buitenlandse filialen, die

²⁰ Zie hun boek *Africa's Odious Debt - How Foreign Loans And Capital Flight Bled A Continent*

samen ongeveer 77 miljoen mensen in dienst hebben (meer dan tweemaal de totale arbeidskracht van Duitsland), en eenderde van de mondiale export van goederen en diensten voor hun rekening nemen.

Zeer grote ondernemingen domineren inmiddels de hun omringende wereld. Zij zijn als woekerende monoculturen die veel beschikbare levens- en groeikrachten naar zich toetrekken, zoals we dat ook in de plantenwereld kunnen waarnemen. Dat blijft niet zonder gevolgen. Het ondernemingsmilieu is door de dominante monoculturen zo verschaald, dat slechts bij uitzondering startende ondernemingen nog kans maken om op eigen kracht wortel te schieten en uit te groeien. De incidentele initiatieven die startende ondernemers te hulp schieten ten spijt. Jong talent neemt de vlucht naar voren en scharrelt geld bij elkaar bij familie en vrienden of via crowd funding.

En het algemene straatbeeld wordt steeds meer gedomineerd door vestigingen van grote winkelketens, overal dezelfde! Zo ook hun uniforme serieproducten uit de robotstraten²¹. De veelkleurige en gevarieerde reeks winkels en winkeltjes van kleine zelfstandigen met ieder hun eigen producten, identiteit en presentatie kwijnt en verdwijnt. Dergelijke winkelcentra, zoals bijvoorbeeld Haarlem nog heeft, zijn zeldzaam geworden. Ze zijn toeristische trekpleisters. Maar hoe lang nog? De opkomst van het digitale shoppen op het internet zal die trend geen goed doen, integendeel.

3.1.3 Arme en rijke particulieren

Nederland

Ons land is rijk en behoort tot de rijkste ter wereld. Maar ook in Nederland neemt langzaam maar zeker het verschil tussen rijke en arme *particulieren* schrijnende vormen aan. Gek genoeg werd nota bene in sociaal voelend Nederland het inkomen uit koersstijging van aandelen nauwelijks belast, terwijl inkomen uit arbeid juist wel zwaar werd belast! Vóór de hypotheekencrisis groeide jaarlijks het in aandelen en/of onroerend goed belegd vermogen van de rijken soms sneller dan het inkomen dat alle arbeiders jaarlijks verdienen met werken! Maar dat is nu niet meer het geval.

Op 11-04-1998 meldt het Financieele Dagblad dat rond 1996 van de 6,5 miljoen Nederlandse huishoudens er 140.000 meer dan 1 miljoen guldens aan vermogen bezitten. Door de invoering van de euro halveert natuurlijk dat aantal in 2001. Ná de hypotheekencrisis en ondanks de aanhoudende crisis groeit het aantal miljonairs in Nederland met maar liefst 10,2%. Gemeten in euro's hebben we in 2011 volgens Van Lanschot Bankiers maar liefst 92.000 miljonairs, die tezamen € 286,4 miljard aan vermogen hebben. Afgezien van vermogen in woning en pensioenopbouw is één op de honderd huishoudens miljonair. Zij bezitten 39% van het totale vermogen van alle Nederlandse huishoudens. Uit recente cijfers van het CBS blijkt, dat we gezamenlijk ruim € 1 biljoen privaat vermogen bezitten. De rijkste 0,1% bezit daarvan zo'n 10%. Bezat de rijkste 1% begin 2008 nog circa 20% van het private vermogen, begin 2013 is dat opgelopen naar ruim 25%. De rijken worden ook in Nederland steeds rijker, terwijl de gemiddelde Nederlander sinds 2008 zijn vermogen zag halveren.

²¹ Zie Gesamtausgabe 104a blz. 113.

Maar er zijn ook huishoudens met schulden. In 1999 slaat de Volkskredietbank alarm, want inmiddels zijn er meer dan 230.000 Nederlandse huishoudens in de financiële problemen geraakt. Dit betreft ruim 3,5% van de Nederlandse bevolking. Dat was vóór de hypotheekencrisis. In mei 2012 slaat het Bureau Krediet Registratie (BKR) alarm, want dan zitten 293.000 huishoudens tot hun nek in de schulden en kunnen velen het hoofd vanwege de crisis financieel niet meer boven water houden.

In de periode 2001-2010 was er sprake van daling van de armoede in Nederland! In 2011 is er weer sprake van een stijging. De sindsdien ingezette stijging zal doorzetten, mede vanwege de ombuigingen en bezuinigingen van de regering. Uit een gezamenlijk rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau (CPB) en het CBS blijkt dat in 2011 ruim 600.000 huishoudens onder of op de 'lage inkomens grens' leven (voor alleenstaanden € 960 en voor gezinnen met 2 kinderen € 1810 per maand). Dit betreft 1,1 miljoen Nederlanders ofwel 7,1% van de bevolking. In 2012 tellen we 1,2 miljoen armen, ofwel 7,6% van de bevolking. Dit is inclusief 384.000 kinderen: 1 op de 10 kinderen groeit hier nu op in armoede. Welkom in het rijke Nederland.

Het aantal arme zelfstandigen steeg met 52.000 tot 175.000. Zo'n 2,5% van de huishoudens moet al langer dan vier jaar rond komen van een inkomen onder de armoedegrens. Vooral eenoudergezinnen, allochtonen, alleenstaande 65-minners en 'zelfstandigen zonder personeel' (zzp-ers) zijn de klos. De 'zzp-ers' zagen hun inkomen, uurtarief en hun kans op werk fors dalen; één op de zeven leeft onder de armoedegrens. Zo ook voor wat betreft de circa 300.000 freelancers. In het vorige decennium hebben zo'n 40% van de freelancers eieren voor hun geld gekozen en zijn weer teruggekeerd in loondienst, maar voor de andere 60% is het nu guur weer in de samenleving. Werken voor eigen risico komt dan voor velen neer op leven in (vaak stille) armoede. Gelukkig voor hen heeft de politiek dit onderkend, maar heeft helaas nog geen maatregelen getroffen.

Door de crisis, die nu ook veel bedrijven raakt, stagneert de aanvoer naar de voedselbanken, zodat zij de armoede steeds minder kunnen verlichten.

Amerika

Voor miljarden gaan ondernemingen in andere handen over, waarbij toplieden 'by the way' soms onvoorstelbare bedragen in eigen zak kunnen stoppen. Op 19-02-1999 lezen we in de Volkskrant dat Aegon voor 20 miljard gulden de Amerikaanse verzekeraar Transamerica overneemt; de 1e zomerdag

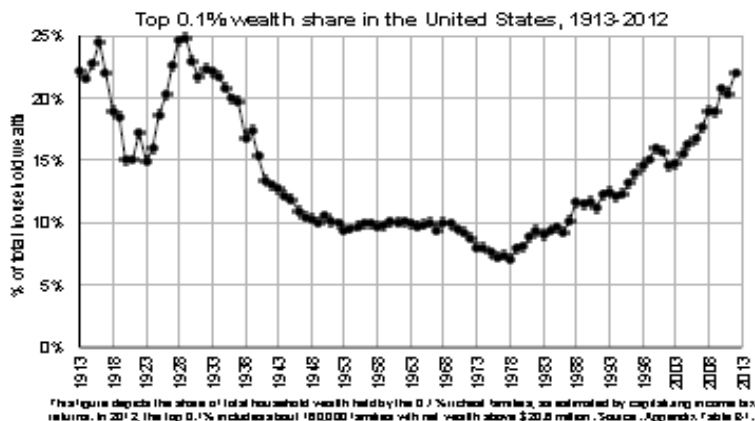
Nieuwe 'Gilded Age'

In Amerika was het vermogen van de rijkste 0,1% verhoudingsgewijs nooit zo groot als in de jaren twintig van de vorige eeuw: de Gilded Age. Daarna nam de vermogensongelijkheid juist weer sterk af. In de jaren zeventig had de rijkste 0,1% van het totale Amerikaanse vermogen 7% in handen. Vanaf de jaren tachtig neemt de welvaart in de top weer in hoog tempo toe. In 2012 bezat de rijkste 0,1% 22% van het totale Amerikaanse vermogen, blijkt uit recent onderzoek van economen Emmanuel Saez en Gabriel Zucman.

De Federal Reserve meldde afgelopen najaar dat het totale vermogen van Amerikanen sinds 2000 spectaculair is verdubbeld, tot \$81.490 mrd. Dat kwam echter compleet door de toename bij de rijkste 3%. De 7% die erop volgt, schoot niets op. De onderste 90% van de Amerikanen — de rest dus — ging erop achteruit. De rijkste 0,01% wordt twee keer zo snel rijk als de rijkste 1%. Daarom wordt gesproken van een nieuwe Gilded Age. Het record uit 1929, toen sprake was van de grootste vermogensongelijkheid ooit, zal snel verbeterd worden.

van 1999 meldt Trouw dat de vijf toplieden van Transamerica persoonlijk 800 miljoen onderling mogen verdelen. Het Financieele Dagblad meldt op 29-11-2014 groeiende zorgen over de sociale cohesie vanwege de groeiende kloof tussen arm en rijk: *“De rijkste 160.000 gezinnen bezitten samen net zoveel als de 147 miljoen armste gezinnen. De exorbitante rijkdom aan de top neemt bovendien rap toe.”* Opvallend is het bestaan van een groep verontruste rijke Amerikanen die zeggen zich in te spannen om de kloof tussen arm en rijk te verkleinen. Medio februari 2001 tekenden 120 steenrijke Amerikanen -zoals Soros, Gates, Buffet, Cohen, Rockefeller en Collins- protest aan tegen de door president Bush voorgenomen afschaffing van de successiebelasting (van 36 tot 55%), want *“Afschaffing moedigt mensen aan belachelijk rijk te leven zonder daar iets voor te doen... en pakt nadelig uit voor families die moeite hebben rond te komen.”* Het Huis van Afgevaardigden gaf Bush groen licht, maar de Senaat hield hem op 4-4-2001 nipt tegen (47 stemden voor, en 53 tegen). NB: als de fiscus langskomt voor de successierechten, dan is de erfflater zelf al van het aardetoneel verdwenen.

De reële inkomens zijn in Amerika de afgelopen 30 jaar nauwelijks gestegen, met uitzondering van een kleine welgestelde bovenlaag, zoals blijkt uit onderstaande grafiek²² en het hierboven afgebeelde fragment uit Het Financieele Dagblad van 29-11-2014. In datzelfde Amerika is in twintig jaren weliswaar het aantal armen nog nooit zo laag geweest, toch werden in 1999 volgens het regeringsbureau voor de statistiek nog ruim 32 miljoen van de ruim 270 miljoen Amerikanen tot de armen gerekend. Dit is bijna 12 %! De armoedegrens lag toen op een jaarinkomen van nipt \$ 17.029 voor een gezin met twee kinderen. Sinds de hypotheekencrisis in 2007 zijn in 4 jaar tijd zo'n 10 miljoen Amerikanen hun baan kwijt geraakt. Circa 9% is werkloos. De klappen vallen vooral in het zuiden, middenwesten en westen. De armoede is sinds 1993 nog nooit zo hoog geweest; ruim 15% ofwel 46 miljoen Amerikanen leven in 2011 in armoede.

²² Zie de paper van Emmanuel Saez, Gabriel Zucman 'Wealth Inequality in the United States since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data'. NBER Working Paper No. 20625, Issued in October 2014, NBER Program(s): AG DAE PE

Mondiaal

We delen onze aarde met circa 7 miljard medemensen, maar wel met extreme ongelijkheid. Medio 2011 telde de wereld circa 11 miljoen (multi)miljonairs, met een gezamenlijk vermogen van \$ 42.000 miljard ofwel € 29.000 miljard. Meer dan de helft van die miljoenairs woont in Amerika, Japan en Duitsland. Aldus een onderzoek van Merrill Lynch en Capgemini. Spits vermeldt op 18-9-2012 dat er 187.380 superrijken zijn met een vermogen groter dan \$ 30 miljoen, alles bij elkaar \$ 25,8 biljoen. Dat is dus 25 met 12 nullen!

Het aantal extreem rijken neemt structureel toe, het aantal miljardairs is in 2011 gestegen met 9,5%. Volgens het zakenblad Forbes bezitten de 4 rijkste particulieren (Gates, Slim, Ortega, Buffet) in 2011 tezamen een vermogen van ruim \$ 250 miljard; volgens de Bloomberg Billionaires Index zouden ze zelfs beschikken over ruim \$ 274 miljard! Begin 2015 meldt Forbes, dat hun vermogen is opgelopen tot ruim \$ 290 miljard. Het aantal miljardairs in de wereld stijgt onstuitbaar: van juli 2013 tot juli 2014 steeg dat aantal naar 2.325, een stijging van 155 in 12 maanden tijd (aldus de Zwitserse bank UBS en onderzoeksbureau Wealth-X). Hun gezamenlijke vermogen telt maar liefst \$ 7,3 biljoen (ruim € 5.600 miljard), ofwel bijna 4 procent van het wereldwijde vermogen. Het kan niet op...!

Na het uitbreken van de economische crisis is het aantal miljardairs meer dan verdubbeld en steeg het aantal miljoenairs van 10 miljoen in 2009 naar inmiddels 13,7 miljoen. In 2013 nam het vermogen van de 85 rijksten der aarde toe met \$ 244 miljard.

Sommige miljardairs overstijgen hun rijkdom en bewegen zich als filantropen en mecenas in een wereld van stichtingen gericht op -in hun eigen ogen- nobele doelen voor ons allen. Maar ondanks die filantropie stijgt hun vermogen gewoon door. Hoe groter het aantal goedbedoelende suikerooms, des te groter daarbij onze vraagtekens en zorg.

Aan de andere kant van het spectrum leven extreem veel mensen in armoede. In 1981 leefde 52% van de wereldbevolking in extreme armoede. Door economische groei en stimuleringsprogramma's in verband met de Millenniumdoelen was dat in 2008 gedaald tot 25%. De mondiale armoedebestrijding heeft dus vruchten afgeworpen. De armoedegrens is in de Europese Unie afhankelijk van de geldverdeling, want die wordt per land bepaald op '60% van het mediaaninkomen'. Uit de Eurobarometer 2008 volgt, dat zo'n 17% van de EU-bevolking op of onder die armoedegrens leeft. Wereldwijd moeten anno 2013 nog steeds 2 miljard mensen rondkomen van minder dan \$ 2 per dag. Curieus is in dit verband Angola: op 26-1-2013 maakt de Pers melding van een vrouwelijk Angolese miljardair -Isabel dos Santos- terwijl vele landgenoten van haar het met \$ 2 per dag moeten stellen. Afrika doet het in ieder geval beter dan voorheen: de 3 rijkste Afrikanen zijn volgens de Forbes-index tezamen goed voor \$ 15 miljard. Maar volgens de Wereldbank neemt sinds 2008 (als gevolg van de crisis?) vooral in Afrika het aantal mensen in extreme armoede weer toe; rond 2010 is de toename circa 64 miljoen mensen. Zij moeten rondkomen van minder dan \$ 1,25 per dag. Dat is de grote groep mensen die wij bij het schrijven van dit boek voor ogen hebben. Zij betalen als gevolg van de gepolariseerde inkomens- en vermogensverdeling de grootste tol voor de gebreken van onze economische opvattingen en praktijken. Op 29-10-2014 slaat Oxfam Novib alarm met haar rapport: 'Even it up: time to end extreme inequality'. *"De regels werken in het voordeel van grote machtige bedrijven en een rijke elite, die steeds meer rijkdom en macht in handen krijgen ten koste van steeds meer*

mensen die in armoede leven. **Het is tijd om regels te maken die voor iedereen werken, en niet alleen voor deze kleine elite.**” Zij spreekt over een ontsporend financieel systeem.

Het failliet van het kapitalistisch idealisme

En dan verschijnt in 2013 het spraakmakende boek ‘Kapitaal in de 21-ste eeuw’ van Thomas Piketty, een Franse econoom en columnist. Hij verwijt de economen een kinderlijke passie voor wiskunde en dat zij daarmee zich een schijn van wetenschappelijkheid aanmeten en feitelijk wetenschappelijk onderzoek uit de weg gaan. **Piketty ontmaskert het kapitalistisch idealisme.** Hij heeft het definitieve bewijs geleverd: de duvel doet het daadwerkelijk op de grote hoop. Hij onderzocht de accumulatie en concentratie van kapitaal sinds 1800. Hij toont goed onderbouwd aan –hoewel niet onomstreden- dat op lange termijn bezien kapitaal sneller aangroeit, dan de economische groei en het inkomen uit arbeid, terwijl erfenissen een steeds groter aandeel uitmaken van de private vermogensvorming. Een vrije quote: *“Daaruit blijkt dat steeds grotere hoeveelheden kapitaal in de economie kunnen worden ingepast zonder daling van rendement. Zolang het rendement op kapitaal hoger is dan de economische groei stijgt daardoor het inkomen uit vermogen stelselmatig sneller dat het inkomen uit arbeid. Als de huidige groeicijfers nog enkele decennia aanhouden, nemen de kapitaalconcentraties gevaarlijke hoogten aan met als gevolg hoog oplopende maatschappelijke en internationale spanningen. Als niet adequaat op de kapitaalaccumulatie wordt ingegrepen, loopt dat voorspelbaar uit de hand.”* En de rijkste man ter wereld, Bill Gates, geeft hem (op zijn blog Gatesnotes) gelijk. Volgens Nobelprijswinnaar Paul Krugman heeft Piketty met zijn boek het economisch discours definitief veranderd. Piketty ziet als enige oplossing een aantal maatregelen in de Europese politiek en daarnaast om het inkomen uit vermogen (internationaal) zwaarder te belasten, maar weet ook dat dit een illusoire oplossing is. Toch jammer. Hij pakt niet door naar de achterliggende heersende opvattingen over aandelenbezit en de handel in aandelen en in ondernemingen. Wij doen dat wel, zoals we nog zullen zien! Het vraagstuk van de inkomens- en vermogensverdeling verergert incidenteel door de crisis. Maar het verergert – zoals Piketty aantoont – structureel. Het hele westerse financiële systeem is daar debet aan. Jaap Duijn²³ geeft een bondige analyse: *“Wat je de afgelopen jaren hebt gezien is een enorme machtsverschuiving naar kapitaal ten koste van arbeid. Terwijl de inkomens van de burgers al jaren niet groeien, staan de winstquotes van de bedrijven op recordhoogte. En daarvan profiteert alleen de rijkste 0,1%, terwijl de rest al jaren op een houtje bijt. Bedrijven dragen steeds minder af aan belastingen. In 2000 kwam nog 60% van de belastinginkomsten van burgers en 40% van het bedrijfsleven, nu is de verhouding al 80-20.”*

De grote en groeiende verschillen tussen armoede en rijkdom duiden onmiskenbaar op onevenwichtigheden in de economie: de beschikbare (schaarse) middelen zijn en worden onevenwichtig verdeeld. Te spreken over werkloosheid blijkt misleidend, want die werkloosheid komt voort uit geldloosheid, juist vanwege de onevenwichtige geldverdeling! Velen ontberen gewoon het geld om anderen betaald werk te laten doen: het geld kan het werk niet meer bereiken. Er heerst primair geldloosheid en –daardoor- secundair werkloosheid!

²³ Zie het interview met Jaap Duijn in de Telegraaf van 19-12-2014: “Yellen en Draghi zijn drigsdealers”.

Kortom: de vraagstukken van de armoede en de werkloosheid kunnen slechts worden opgelost door de onevenwichtigheid in de geldverdeling aan te pakken.

3.1.4 Financiële machtsconcentraties

Informatie is macht, maar beschikken over veel geld is dat ook! Hoe groter het vermogen waarover men beschikt, des te groter de financiële macht die men kan uitoefenen. En op sommige plekken heeft de concentratie van financieel vermogen onvoorstelbare en zelfs angstaanjagende proporties aangenomen. In de financiële wereldtop zijn onderlinge belangen intensief verweven. Activiteiten en interesses van superrijken gaan hand in hand met de activiteiten en interesses van mega-beleggingsfondsen en toppolitici. Gaandeweg verworpen onze democratieën tot oligarchieën van de superrijken en mega-fondsen: de politiek wikt voor Mainstreet, het kapitaal beschikt voor Wall Street.

Er is onder wetenschappers en journalisten een groeiende belangstelling –en ook argwaan– naar de invloed en macht van deze financiële wereldtop. Zo ontdekte Martin Gilens²⁴ dat meer dan de helft van de leden van het Amerikaanse congres miljonair is. Dat ontlokte hem de vraag in hoeverre het congres, gegeven deze samenstelling, überhaupt nog in staat is de belangen van de armen en de gewone burgers te kennen en naar behoren te behartigen. Niet dus! Hij onderzocht (en vond) dat in vele aantoonbare gevallen de Amerikaanse politiek besloot in het voordeel van de vermogende minderheid, tegen de opvattingen en belangen van de publieke meerderheid. Een verschijnsel dat blijkbaar onlosmakelijk verbonden is aan het kapitalistische systeem van de elite.

Merkwaardig is dat deze ontwikkelingen en excessen nog nergens hebben geleid tot de fundamentele vraag naar de heersende opvattingen over het fenomeen ‘aandeel’. Vooral in relatie tot ‘eigen vermogen’. Het aandeel is immers de bron waaruit veel superrijkdom ontstaat. In paragraaf 5.3.5 en 5.3.6 komen we op dit onderwerp terug.

Mega-fondsen

We noemen in deze paragraaf twee mega-fondsen, om daaraan wakker te worden: BlackRock, de wereldwijd grootste aandelen-fondsbeheerder en Pimco, de wereldwijd grootste obligatie-fondsbeheerder.

In het artikel van Chin-a-Foh en Hensen in het NRCQ van 24-5-2014 vinden we een korte schets van het beleggingsfonds **BlackRock**, dat bij voorkeur ‘op de achtergrond opereert’. Wellicht een beetje bang voor het zonnige licht van enige aandacht. *“Ze zijn beangstigend groot. Er is niemand meer die tegenwicht kan bieden”*, tekenen zij op uit de mond van een professionele beleggingsadviseur. Zij vragen zich terecht af: *“Hoe gevaarlijk is dat, zo’n oppermachtig megafonds?”*. BlackRock beheert namelijk een vermogen van wereldwijd € 3.200 miljard. *“Dat is vijf keer de Nederlandse economie, en meer dan de balans van de Europese Centrale Bank.”* *“Het maakt BlackRock, pas 26 jaar oud, met afstand*

²⁴ Martin Gilens en Benjamin I. Page, zie hun artikel ‘Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens’, uit Perspectives on Politics Volume 12 / Issue 03 / September 2014, pp 564-581.

de grootste belegger op aarde. De nummer twee, het Duitse Allianz, is 30 procent kleiner.” En dan stuiten we op een veelzeggende tekstpassage: “BlackRock is intussen zo groot, dat het Amerikaanse stelsel van centrale banken (de Federal Reserve) erover denkt om het bedrijf als ‘systeemrelevante instelling’ te bestempelen. ‘Dat is het laatste wat je wilt’, zegt de Nederlandse anonieme vermogensbeheerder. ‘BlackRock komt dan onder veel strenger toezicht, waardoor ze aanzienlijk meer kapitaal moeten aanhouden.’ Geld dat je niet kunt gebruiken om te beleggen en dus om winst mee te maken.” Het gezonde verstand zou zeggen: zo’n toezicht is juist het eerste wat we wel moeten willen! Waarom opereert BlackRock eigenlijk zo ‘op de achtergrond’? Wat onttrekt zich aan onze blik?

BlackRock dankt haar succes aan haar computersysteem Aladdin voor de beheersing van beleggingsrisico’s: “Hun systeem is wereldvermaard” en “Het is zo populair dat behalve de € 3.200 miljard die BlackRock zelf wereldwijd beheert, nog eens € 8.000 miljard belegd wordt door anderen met behulp van Aladdin. Bij elkaar is dat 7 procent van het beheerde vermogen, wereldwijd.”

En dan het beleggingsfonds **Pimco**, een ‘obligatiereus’ van wereldwijd 240 fondsbeheerders (opgericht in 1971) dat volgens het Financieel Dagblad van 28-9-2014 momenteel bijna € 2.000 miljard vermogen beheert. “Pimco is zo groot dat het zelf de markt in beweging kan brengen.”

BlackRock en Pimco: het zijn slechts twee voorbeelden. Uitgaande van die 7 procent wordt er wereldwijd een vermogen beheerd van circa € 160.000 miljard. Hebt u daar nog reële beelden bij? Daarvan (‘assets-under-management’) wordt volgens de jaarlijkse overzichten van Towers Watson (2012) ruim een derde beheerd door de wereldtop 500 onder de vermogensbeheerders. Dit financiële megacircus ontgaat Jan met de bekende pet volkomen, maar de gevolgen daarvan ondervindt hij helaas des te meer.

De vraag naar het **maatschappelijke toezicht** op deze financiële machtsblokken is al gesteld. En de aan hen toevertrouwde beurskoersen zijn bij hen natuurlijk in goede handen. Maar wie bewaakt eigenlijk de maatschappelijke en ideële koers van deze megafondsen? Met zoveel financiële macht zijn zij een sturende factor van betekenis bij het bepalen van de toekomst waar we met onze samenleving op aan koersen. Door hun immense financiële macht en hun wereldwijde opereren overstijgen zij de democratische controle. Zij zijn een belangrijk onderdeel van de mondiale financiële governance. Wie trekken daar uiteindelijk aan de touwtjes? Welke tijdgeest heerst daar eigenlijk? Bestrijden zij bijvoorbeeld de werkloosheid en de kinderarbeid? En zo ja: hoe? Welke milieucriteria hanteren zij? Bevoordelen zij de biodynamische boerenbedrijven of juist de bio-industrieel gedreven bedrijven? Stimuleren zij de kleinschalige ambachtelijke bedrijven of juist de mega-winkelketens en woonmalls die worden gevoed door gerobotiseerde productiestraten? Welke risico’s worden er zo uitstekend beheerst door middel van het Aladdin-systeem? We weten er weinig tot niets van. Wat vinden we daar eigenlijk van als consument, gewone burger of medewerker in productiebedrijven? En, ja... desgevraagd... dat is een gevaarlijke zaak, inderdaad om bang van te worden!

Enkele andere kritische vragen. Hoeveel van het maatschappelijk beschikbare vermogen wordt jaarlijks wereldwijd geïnvesteerd in bijvoorbeeld technologisch onderzoek, in ontwikkeling van

automaten, robots, wapentuig e.d.? En vervolgens: hoeveel van dat beschikbare vermogen wordt jaarlijks geïnvesteerd in de toepassing daarvan in fabrieken en bedrijven? Het antwoord daarop is bepalend voor het tempo waarmee de robotisering onze samenleving binnen walst. Wat vinden we eigenlijk een maatschappelijk verantwoord tempo voor deze wals? En aan welke randvoorwaarden moet daarbij zijn voldaan in termen van opleiding en scholing, morele- en ideële ontwikkeling, sociaaleconomische draagkracht, aanpassing van heersende rechtsverhoudingen etc.? Lodewijk Asscher, onze vicepremier, adresseerde dit als thema tijdens het SZW-congres op 29 september 2014.

Financiële terroristen

Naast de ‘goedaardigen’ zijn er natuurlijk ook ‘kwaadaardigen’, of de ‘financiële terroristen’ zoals het Belgische MO Magazine ze noemt. Ook daarvan geven we ter illustratie twee voorbeelden (er zijn er legio).

Het **eerste** voorbeeld betreft het debacle van ABN Amro, dat slachtoffer werd van een agressieve overname. In het kader daarvan werd de bank verdeeld onder de overnemende partijen (Fortis, Santander, Royal Bank of Scotland). Waarna, mede door het losbreken van de kredietcrisis, de Nederlandse en Belgische overheid met inzet van heel veel geld reddend moesten ingrijpen. De ABN Amro was tenslotte een systeembank, én de gewone rekeninghouders mochten er niet de dupe van worden. Deze casus is uitvoerig beschreven in het boek ‘De Prooi’ van Jeroen Smit.

Voorbeeld **twee** betreft miljardair Paul Singer met zijn beleggingsfonds Elliot Capital Management. In de Businessweek van 7-8-2014 staat een korte samenvatting: *“Hij (Singer) besteedde in 1996 ongeveer \$ 11 miljoen aan het opkopen van door de Peruaanse overheid gegarandeerde bancaire schuldpapieren, en Peru kwam in 2000 overeen om hem van die schuldpapieren \$ 58 miljoen terug te betalen. Dat betekent dat hij meer dan 400% van zijn investering terugkreeg. Het vergde slechts wat reizen naar rechtbanken in de VS, UK, Luxemburg, België, Duitsland en Canada.”* Dat ging gepaard met een jarenlang juridisch steekspel. Hetzelfde kunstje deed hij tegenover Congo, Panama en momenteel loopt de casus tegenover Argentinië (voor maar liefst \$ 800 miljoen claim tegen een investering van \$ 48 miljoen). Volgens Singer is dat *“a fight against charlatans who refuse to play by the market’s rules.”* Hij heeft natuurlijk wel een punt. Dat moge dan een kapitalistisch spel zijn dat hardvochtig volgens de regels wordt uitgespeeld over de band van de juridische rechtmatigheid. Maar dat spel gaat volkomen voorbij aan de onrechtvaardigheid die dat tot gevolg heeft in de sociale- én culturele realiteit van deze landen. Zo’n financieel sportgala knok je niet op straat uit!

Tegenover bedrijven heeft Singer een vergelijkbare werkwijze. Het Duitse blad Die Welt beschrijft daarvan op 14-7-2014 enkele voorbeelden, zoals: *“Het Amerikaanse Procter & Gamble wilde haar Duitse concurrent Wella overnemen. Nadat het overnamebod openbaar werd gemaakt, begon het Elliot (van Singer) met een groep andere hedgefondsen Wella-aandelen op te kopen. Zo kwelden ze Procter & Gamble net zolang, totdat zij voor haar aandelen € 10 méér konden incasseren dan bij het eerste bod.”* In dit voorbeeld spelen de kapitalistische giganten een robbertje volgens hun eigen regels. Maar for sure dat ook de medewerkers van deze bedrijven klappen hebben opgelopen.

Machtigen en vermogenden

Tot slot –met een knipoog naar Karl Marx- een nieuwe slogan: ‘Captains en miljardairs aller landen verenigt u’. Klinkt eigenlijk wel aardig, toch!?

Een selecte, machtige groep van ‘captains’ en superrijken, die zich verenigen rond de idee van het ‘inclusieve kapitalisme’, kwam bijeen op initiatief van het Henry Jackson Institute te Cambridge. Zie de afbeelding hiernaast. Lady Rothschild -van die machtige bankiersfamilie- meende dat in de vergadering 30% van het wereldvermogen aan tafel zat en dus “genoeg om de wereld te veranderen als we tot een gezamenlijke aanpak komen”.

Dit gezelschap²⁵ kwam op 27 mei 2014 in Londen bijeen om te overleggen over **het veiligstellen van het kapitalistische systeem voor de eerstkomende 100 jaar!**

Wilt u het nog brutaler hebben...!? Piketty²⁶ toont immers al in 2013 overduidelijk aan: kapitalisme –inclusief én exclusief- is er allerminst voor iedereen! Let wel: inclusive capitalism blijft nog steeds capitalism. Het zakt alleen maar verder af langs de maatschappelijke ladder. Om vervolgens nog fijnmaziger de gezondheid van onze samenleving te ondermijnen.

IMF-directeur Christine Lagarde haalde dinsdag fel uit in de City van Londen, waar een conferentie werd gehouden over de toekomst van het kapitalistische systeem. Een exclusief sterrenensemble van toppolitici, financiële kopstukken, miljardairs, captains of industry, mediabaronnen en filantropen spraken daar over ‘een revolutie’. Maar geen revolutie die tot doel heeft het kapitalistisch systeem omver te halen. De omwenteling moet het kapitalisme in een nieuwe vorm gieten, zodat het voor de komende honderd jaar is veiliggesteld: het zogenoemde **inclusieve kapitalisme of kapitalisme voor iedereen**.

Behalve Lagarde waren onder meer Bill Clinton, Larry Summers, Mark Carney, lady Lynn Forester de Rothschild en Arianna Huffington aanwezig. De aanwezigen op deze ene conferentie zouden volgens lady De Rothschild samen 30 procent van al het vermogen in de wereld verenigen – ‘genoeg om de wereld te veranderen als we tot een gezamenlijke aanpak te komen’.

3.2 Getrouwe weergave (1)

Het is tijd voor een heel ander onderwerp.

“Een balans dient een zo getrouw mogelijke afspiegeling te zijn van de economische waarde van de bezittingen en schulden”, zo schrijft het NRC-Handelsblad op 1 juni 1999. Deze opvatting is diep in de ziel van de accountancy verankerd. Maar ja, wat is ‘een getrouwe weergave’?

Principaal versus agent

We beginnen met een opmerking over de zogenaamde principaal-agentproblematiek. Bijvoorbeeld de directeur als agent tegenover zijn aandeelhouders als principaal. Deze problematiek ontstaat doordat enerzijds de ‘agent’ vanwege zijn relatie-, informatie- en kennisvoorsprong de ruimte heeft om buiten of zelfs tégen het belang van zijn ‘principaal’ zijn eigen belang te dienen, en anderzijds de principaal zijn agent niet afdoende kan controleren.

²⁵ Zij bundelen de krachten in een project te Londen, zie het artikel “Kapitalisme moet op de schop” in de Volkskrant 28-5-2014.

²⁶ Thomas Piketty, zie zijn boek ‘Kapitaal in de 21-ste eeuw’.

Het opstellen van de balans en resultatenrekening is een voortvloeisel uit de verplichting dan wel noodzaak van de agent om zich te verantwoorden naar z'n principaal. Door de huidige voorgeschreven wijze van verantwoorden krijgen de principaal, maar ook andere stakeholders niet het juiste inzicht en kunnen zij door de agent structureel op het verkeerde been worden gezet. Imtech en Brunel zijn daar recente voorbeelden van²⁷.

Machtsverstoring in de Raad voor de Jaarverslaggeving

De wet eist dat de jaarrekening een zodanig inzicht geeft dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd over het vermogen en resultaat van een onderneming. De Raad voor de Jaarverslaggeving geeft inhoud aan de normen voor deze wet. De jaarlijkse editie van de Richtlijnen neemt uiteraard de wettelijke regelingen, zoals vermeld in Titel 9 Boek 2 BW, als uitgangspunt. Op grond hiervan formuleert het de Richtlijnen voor het opstellen van de jaarrekening en het jaarverslag voor de grote en middelgrote rechtspersonen en voor de kleine rechtspersonen. Deze Raad wordt gevormd door drie delegaties (verschaffers, gebruikers en controleurs van jaarverslagen) en is samengesteld uit representanten van ondernemingen, werknemers en beleggingsanalisten, en accountants. De Raad bepaalt de maatschappelijk aanvaardbare grondslagen voor de financiële verslaggeving. Het is in de context van ons boek opmerkelijk en ook zorgelijk dat in deze Raad alle drie delegaties een vetorecht hebben. In deze Raad is dus geen sprake van werkelijk machtsverevenwicht. Benodigde wijzigingen die bijvoorbeeld indruisen tegen het belang van ondernemingen komen er gewoon niet doorheen. Alleen de moeizame weg langs de Ondernemingskamer en de Hoge Raad staan dan nog open om verandering te bewerkstelligen. Goossens pleit vergeefs in het januarinumnummer van de MAB-2003 voor een omvorming van de Raad. Weinig bemoedigend is de opkomst van de International Financial Reporting Standards (IFRS), want wat we in dit boek aan de orde stellen, heeft nu ook een internationale –dus nog weerbarstiger- dimensie gekregen.

Geen kwalitatieve inrichtingsvereisten

Nu wordt de jaarrekening dus verplicht ingericht en gepresenteerd op basis van wetgeving en gedetailleerde regelgeving. De huidige basisregels en richtlijnen op de jaarrekening zijn het resultaat van internationaal bereikte compromissen. Die regels betreffen onder meer het vorm-georiënteerde aggregatie aspect van geld: vast, vlottend (stropig) en liquide (vloeibaar). De discussie over deze inrichting is nauwelijks fundamenteel gevoerd en is sinds de EG-richtlijnen vrijwel verstomd. Henk Langendijk zegt in 2001 in het Controllersmagazin: *“Op het terrein van de inrichting van balansen en resultatenrekeningen is de laatste decennia niet veel ontwikkeling te bespeuren. Het Besluit modellen jaarrekening van 1983 is van toepassing en geeft de mogelijkheden voor de inrichting weer.”* Een en ander lijkt uitgekristalliseerd en voldoende werkbaar.

In de huidige richtlijnen op de jaarrekening is sprake van een volledig kwantitatieve en vormgeoriënteerde balansinrichting! **Kwalitatieve aspecten voor de inrichting zijn niet aan de orde....** De bedrijfseconomische jaarrekening is met de EG-richtlijnen op de jaarrekening welhaast

²⁷ Zie het artikel 'Beleggers bezorgd na fraudezaken' van Wilco Dekker in de Volkskrant van 2-3-2013

definitief gereduceerd tot de jaarlijkse presentatie van een verticale optelsom. De gevolgen daarvan zijn veel erger dan men beseft, zoals we in de nog volgende hoofdstukken zullen aantonen.

Creatieve accounting

Maar er is meer aan de hand. De rol van financiële overzichten is in de loop der jaren geëvolueerd van historische verslaglegging naar informatie voor de sturing en beheersing. Dat gaat dus ergens over! De verscheidenheid aan rapportages neemt toe, bijvoorbeeld met de milieurapportage, het sociaal jaarverslag, etc.. Voogt constateert dat de vraag naar meerdere vormen van ‘getrouwe weergaven’ - verbonden met steeds andere gebruikersgroepen en andere contexten- steeds groter wordt. Deze vraag duikt vooral op in de vorm van kritische artikelen in vakkringen en in de financiële pagina’s van tijdschriften en kranten. In discussies onder accountants blijkt er niet sprake van één maar van vele getrouwe weergaven. Een tweetal voorbeelden uit het NRC-Handelsblad. Op 6-4-1989 lezen we de volgende kop: *“Boekhouden maakt jaarcijfers steeds ondoorzichtiger”*. Opeenvolging van stelselwijzigingen en het herrekenen van de cijfers maakt het vergelijken en interpreteren van die cijfers erg lastig. Wat bestuurders echt beogen, hun achterliggende prioriteiten, en de werkelijke bedrijfsontwikkelingen of resultaten van bedrijfsovernames, wordt daarmee aan het oog van de aandeelhouder onttrokken. Op 1-6-1999 lezen we: *“Boekhouden in Nederland - de rechtschapenheid vermindert.”* Publicatie van winstcijfers beïnvloedt de beurskoers. Het is dan soms erg verleidelijk boekhoudkundige trucs toe te passen om de gewenste winstcijfers te kunnen tonen. Dit heet winstmanipulatie of creatieve accounting. Accountants treden onder druk van hun opdrachtgevers - dat zijn veelal raden van commissarissen- te weinig corrigerend op: *“Elk bedrijf manipuleert met zijn winstcijfers, alleen de een wat meer dan de ander, zo luidt een ongeschreven wet in de accountancy. Het grote probleem is dat er in Nederland nauwelijks sancties bestaan tegen winstmanipulatie.”* Voormalig lid van de raad van bestuur van Philips, Dudley Eustace, gaat nog verder en zegt: *“Profit is an opinion... cash is a fact”*. Hers zegt het zo: *“... de ogenschijnlijk kille jaarcijfers zijn als was in de handen van het management. Ze zijn makkelijk te manipuleren om bij de buitenwacht een warm gevoel op te roepen.”* Dit handelt vooral over waarderingskwesaties.

Internationalisering, complexe financieringen en geleidelijke productveranderingen maken bedrijven en hun ontwikkeling op zich al ondoorzichtig. Het NRC beschreef daarbij enkele sprekende praktijkvoorbeelden: Philips drukte de winst door middel van gebruik van egalisatierekeningen en reorganisatievoorzieningen, Fortis maakte gebruik van voorzieningen om later verrassingen te voorkomen, ING en Aegon verfraaiden hun resultaten door mee te liften op koersstijging van eigen aandelen, Vedior werkte creatief met overnames gecombineerd met afboeking van goodwillbetalingen, weer een ander maakte handig gebruik van een sale-and-lease-back constructie om een dreigend verlies te verhullen, en de Hollandse Beton Groep streepte opduikende tegenvallers boekhoudkundig weg tegen voorzieningen uit eerder gerealiseerde boekwinsten op verkochte bedrijfsonderdelen. Ook de geheime reserve, waarmee bijvoorbeeld banken in het verleden lange tijd hebben gewerkt (voor oninbare kredieten) hoort in dit rijtje thuis. Aangescherpte voorschriften hebben dit inmiddels onmogelijk gemaakt. Creative accounting is en blijft iets om in de gaten te houden.

Rolproblemen van accountants

De Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA), het voormalige NIVRA, heeft correctieve actie ondernomen om de opdrachtgever en de accountant onderling in de juiste positie te brengen. De beroepsgroep onderkent, dat de opvatting, dat de accountant behoort te functioneren ten behoeve van het maatschappelijk verkeer, gelet op de vele schandalen, de laatste decennia vervaagd is. Het issue van de kwaliteit en onafhankelijkheid van de controlerende accountant is dan ook actueel en essentieel. Duidelijk is wel, dat het inkomen van de accountant niet mag afhangen van de uitkomsten van zijn onderzoeken. Hers haalt in zijn boek nog hard uit naar de accountants met een reeks van voorbeelden. Hij concludeert dat de onderzochte jaarrekening niet de getrouwe weergave, maar hooguit een getrouwe weergave geeft van vermogen en resultaat. De accountants ontkennen dat niet. Er valt af te dingen op de kritieken van Hers. Zo is niet vast te stellen in hoeveel gevallen de accountant doorslaggevend heeft ingegrepen, want die gevallen komen zelden of nooit aan het licht. En natuurlijk komt het gecontroleerde bedrijf zelf met schattingen en opvattingen, is niet alles even mathematisch of objectiveerbaar: terugverdiendtijd, dubieuze vorderingen, risico's, etc.

Lakeman²⁸ ging Hers²⁹ al voor en beschreef een reeks van voorbeelden van laakbare cijfers. De ondertitel van zijn boek luidt veelzeggend: *“zwendel en wanbeleid in het Nederlandse bedrijfsleven”*. Deze kritieken hebben geleid tot de Wet Toezicht Accountantsorganisaties. Maar ook dat helpt nog niet afdoende. Zo heeft de NBA voor 2012 een verplichte cursus ‘rug rechthouden’ aan haar leden voorgeschreven. Het is twijfelachtig of het handelen vanuit bepaalde normen en waarden te leren is, als je dat niet van huis uit hebt meegekregen. Inborst valt niet te leren: onafhankelijkheid is een geesteshouding. Maar ook: (groeps)egoïsme is lastig af te leren, ook voor accountants. Waarbij ook de ondermijnende invloed van het dominante Anglo-Amerikaanse gedachtegoed vooral de accountants parten blijft spelen.

De vele corrigerende en toezicht-aanscherpende maatregelen die nationaal en internationaal zijn genomen, richten zich vooral op het voorkomen van excessen, de strafbaarheid van direct betrokken actoren (zoals bestuurders), op het gedrag van de accountants en de bestuurders, de registratie en monitoring van incidenten, e.d.. Enkele voorbeelden zijn:

- De wet van Sarbanes en Oxley als reactie op de affaires rond Worldcom en Enron;
- Het International Financial Reporting Standards in Europa, Azië en Australië en het USGAAP in de VS;
- De PCAOB in de VS, de AFM in Nederland, de Europese Toezichthouder;
- De Wet op het financieel toezicht;
- De Wet toezicht accountantsorganisaties;
- Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO);
- Het gemeentelijke Investeringsprogramma's Stedelijke Ontwikkeling voor fysiek ruimtelijke projecten voor de korte, middellange en lange termijn.

²⁸ Pieter Lakeman, zie zijn boek *'Het gaat uitstekend – zwendel en wanbeleid in het Nederlandse bedrijfsleven'*

²⁹ Floris Hers, zie zijn boek *'Kille cijfers, warm gevoel'*, 1997

Al deze kritieken richten zich op het gedrag van ondernemers en accountants, op de inhoud van jaarrekeningen en accountantsverklaringen, op waarderingen en grondslagen. Ze richten zich niet of nauwelijks nog op de inrichtingsvereisten op de jaarrekening of gangbare opvattingen in de financiële wereld. Dat behoeft ons inziens dringend verandering en wij komen daarom met concrete voorstellen.

Een opvallend stilzwijgen...

Teken aan de wand is het opvallende stilzwijgen van de accountants, die zich nauwelijks of niet roeren in de maatschappelijke discussie naar aanleiding van de huidige economische crises. Jules Muis³⁰, zwaargewicht en criticus onder de accountants, verschijnt op 20 januari 2010 voor de commissie-De Wit die voor het parlement de toedracht van de kredietcrisis onderzoekt. Daar verklaart hij (onder ede), dat zijn eigen beroepsgroep tekort schiet in haar maatschappelijke taak. “Wat is nog de betekenis van de accountant en de waarde van goedkeurende verklaringen nu die bij het signaleren van de crisis geen enkele rol hebben gespeeld?”, zo vraagt hij zich af. Hij stelde dat de crisis voorspelbaar en vermijdbaar was, en ook dat hij al in 2004 waarschuwde voor een ontsporing van het financiële systeem en dat de derivaten in de financiële sector uit de hand liepen. Zie ook zijn blogs op accountant.nl.

Muis in het NRC van 18-12-2008: „Wie de macht heeft, krijgt gelijk. Uiteindelijk gaat het bij dit soort crises altijd om manipulatieve macht met ondoorzichtigheid. Dat geeft de degenen die aan het roer staan de kans om te doen wat ze willen. Dat was zo tijdens de beurs- en vastgoedcrisis in Japan en tijdens de Aziëcrisis. En het is niet anders met de kredietcrisis, die zijn oorsprong heeft in het Westen. We hebben de neiging om alleen naar de ingestorte Amerikaanse huizenmarkt te kijken. Maar het echte probleem is de ondoorzichtigheid van de financiële sector en zijn producten.” Ons boek toont aan, dat het probleem nog iets dieper zit: het gemankeerde Anglo-Amerikaanse denkkader waarmee wij de financiële wereld begrijpen, in die financiële wereld handelen en daarover communiceren. Primair moet onze financiële begrippenwereld van haar corrumperende elementen worden ontdaan. Kortgezegd: onze economie bevrijden van het verziekte Anglo-Amerikaanse kapitalisme en omvormen tot een gezond en menswaardig kapitalisme. In dit boek hebben we laat zien hoe en een concreet voorbeeld neergezet.

³⁰ Jules Muis is accountant, ex-bestuurder Ernst & Young, voorzitter NIVRA, ex-vicepresident van de Wereldbank, ex-directeur-generaal van de Europese Commissie.

3.3 Financiële verhoudingen

3.3.1 Bedrijfseconomie is groepsegoïsme

Elke manager en adviseur van enige betekenis heeft in zijn opleidingen wel iets van bedrijfskunde meegekregen. En opleidingsinstituten zoals Nijenrode staan er zagezegd ‘bol van’. Merkwaardig is wel, dat veel van de bedrijfskunde afkomstig is uit de Anglo-Amerikaanse wereld. Dergelijke theorieën zijn echter niet allemaal even onschuldig. De ontplooiing van de moderne bedrijfseconomische theorieën en praktijken ontspoort wanneer in het bedrijfseconomische denken groepsegoïstische opvattingen binnensluipen. Groepsegoïsme in het bedrijfsleven jaagt bedrijven op en speelt ze tegen elkaar uit. Het tempo van innovaties wordt er onnodig door versneld. Een dominerend egocentrisme is een bron vormt van antisociale krachten, relatie-vernietigende krachten. Het verziekt de maatschappelijke verhoudingen, met name in het bedrijfsleven.

Een belangrijke factor daarbij is gelegen in de juridische ontwikkeling van de macht van de rechtspersoon. In paragraaf 5.3.6 gaan we daar verder op in.

3.3.2 Concurrentiedenken

Moderne bedrijfseconomie komt vooral tot uiting waar collega-bedrijven elkaar zien als tegenstander (concurrent) in de markt: ‘Als ons bedrijf aan het eind van het jaar maar genoeg overhoudt, dan is alles goed’, is dan de leidende gedachte.

Het concurrentiedenken wortelt in het groepsegoïstische denken uit de Anglo-Amerikaanse school, en dat denken is momenteel wereldwijd diep ingesleten. De Amerikaan Michael Porter heeft er bijvoorbeeld twee invloedrijke boeken over geschreven. Zijn eerste boek ‘Competitive Strategy’ uit 1980 is al meer dan 50 keer herdrukt en in 17 talen vertaald. Dit staat symbool voor de schade die dit gedachtegoed in onze samenleving al heeft aangericht. De daarin gebruikte terminologie spreekt boekdelen: strategieën, tactieken, afschrikken, ontmoedigen, verdedigen, aanvallen, barrières, represailles, kwetsbaarheid, etc.. Sommigen gaan nog een stap verder en spreken onverbloemd over het uitschakelen of opeten van de concurrent. Het is eten of opgegeten worden. Jeroen Smit schreef over het geval ABN Amro een boek met de veelzeggende titel ‘De Prooi’. Een recent en markant voorbeeld van marktagressie vormt het Duitse internetbedrijf Zalando³¹, dat andere bedrijven letterlijk uit de markt prijs, door langdurig hun producten strategisch onder de kostprijs aan te bieden, daarbij gesteund door de grote financiële mogelijkheden van de investeringsmaatschappij Rocket Internet. In 2012 nemen ze een verlies van € 60 miljoen en in 2013 een verlies van € 85 miljoen. Er is nog geen euro winst geboekt, integendeel. Zo bevechten zij in vier jaar tijd en met een omzet van € 1 miljard hun rol als marktleider.

De markt wordt in het concurrentiedenken opgevat als een jachtveld in de jungle. Het voor anderen dagelijks zinvol produceren en verlenen van diensten verwordt tot een dadenreeks met continue oorlogsdreiging. Maatschappelijke strijd en verharding is het gevolg. Welk mens- en organisatiebeeld schuilgaat achter deze kapitalistische opvatting, laat zich raden: individueel psychologie,

³¹ Zie het artikel ‘Met forse stappen de markt op’ van Gerard Reijn in de Volkskrant van 2-3-2013.